

המודיעין והערכתו ערב מלחמת העצמאות

יואב גלבר

ציפייה להתנגשות יהודית-ערבית בארץ-ישראל ליוותה את היישוב למן סיומו של המרד הערבי ופרוץ מלחמת העולם השנייה. במחצית הראשונה של מלחמת העולם נקשר העימות הצפוי במהלכי המלחמה: בנסיגה בריטית אפשרית ובפלישת צבאות הציר. לאחר מכן נראה היה שהוא יתחולל בעקבות הכרעה מדינית על גורלה של הארץ. צמרת 'ההגנה' ראתה תסריט אפשרי אחד בלבד של התנגשות זו: חזרה, אמנם מוגברת, על המרד הערבי של השנים 1936-1939. אף שאיש כמעט לא הטיל ספק בוודאותו של העימות, החלה מלחמת העצמאות, בעקבות החלטת החלוקה של עצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, במידה רבה בנסיבות של הפתעה מבחינתו של היישוב: בעיתוי, באופי הלחימה, בשיטות הפעולה של הצד הערבי ובקצב המהיר של ההידרדרות. היישוב כמעט לא הספיק להתכונן למלחמה, אלא התארגן במהלכה ושילם על כך מחיר יקר. לפיכך יש חשיבות לבחון את המידע שהיה ביישוב על ההכנות הערביות למלחמה ואת הפרשנות שניתנה לו. המידע נאסף ברובו בידי שני גורמים: המחלקה הערבית של הש"י (שירות ידיעות) שפעלה במגזר הערבי-פלסטיני, והמחלקה המדינית של הסוכנות שהיתה אחראית לאיסוף ידיעות מעבר לגבולות ארץ-ישראל, וגם הנחתה את פעולות הש"י בארץ. בשתי המערכות לא התקיימה עדיין הפרדה בין איסוף הידיעות לבין העיבוד, המחקר וההערכה שלהן. ההערכה נעשתה אפוא בתוך המערכות האלו וכן בידי הממונים עליהן בהנהגת היישוב.

'המדינות הערביות לא תוכלנה למנוע את התנדבות עמיהן לעזרת פלסטינה'

פרסום הדין וחשבון של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית ב-1 במאי 1946 שימש אות להגברת הפעילות הערבית נגד היישוב בתחום הדיפלומטי, התעמולתי והכלכלי. מסע ההסתה הערבי התעצם, ובהזדמנויות שונות קרא ראש הוועד הערבי העליון, ג'מאל אל-חוסייני, לנוער הערבי להתארגן לקראת מלחמת הקודש.¹ הסערה הקיפה גם את ארצות ערב. בסוף מאי התכנסו המלכים והנשיאים של מדינות ערב בארמון אינשאס בקהיר כדי לדון בסיוע פלסטינים ובבעיות הבין-ערביות, ובראשן הסכסוך בין עבדאללה לאבן-סעוד.² ערב ועידתם נפוצו שמועות, כי היא

תעסוק בשאלת התיאום בין הצבאות הערבים לנוכח ההתפתחויות האפשריות בארץ-ישראל. אליהו ששון, ראש האגף הערבי במחלקה המדינית של הסוכנות, דחה סברה זו וטען, כי כל מדינה ערבית שואפת לשפר ולהגדיל את צבאה שלה, ושאיפות אלו תגברנה על מגמת האחדות הצבאית.³

ועידת אינשאס ציינה תמורה באופי המעורבות של מדינות ערב במאבק על ארץ-ישראל. עד כה היה לחצן של המדינות הערביות מכוון כלפי בריטניה, ואילו הפעם רמזו החלטות הוועידה על נכונות לסייע לערביי ארץ-ישראל במישרין במאבקם נגד היהודים.⁴ למרות רמזים אלה ראו אנשי האגף הערבי בוועידה בעיקר צעד הפגנתי, שנועד להדגיש את האחדות הערבית ולהרשים את בריטניה וארצות-הברית. הסימנים שהעידו על נכונותן של מדינות ערב לפעול נגד היישוב לא הובנו, ותפקידן במאבק על גורל ארץ-ישראל נתפס עדיין כמושגים של לחצים על בריטניה, כפי שהיה מאז שלהי שנות השלושים. לכן היתה מסקנתו של ששון 'שעלינו להגביר את חזיתנו במערב'.⁵

עשרה ימים לאחר ועידת אינשאס התכנס בבלודאן שבסוריה מושב מיוחד של מועצת הליגה הערבית לדיון בשאלת ארץ-ישראל. הדיונים נמשכו כשבוע ימים, ועוד במהלכם נפוצו שמועות על ההחלטות שנתקבלו בהם. למעשה קיבלה ועידת בלודאן שני סוגים של החלטות: גלויות וסודיות. בגלויות נכללו החלטות על צעדים דיפלומטיים וארגוניים שיש לנקוט בעקבות דו"ח הוועדה האנגלו-אמריקנית: ההחלטות הסודיות היו שתיים: האחת קבעה את הסנקציות שתנקוטנה ארצות ערב נגד בריטניה וארצות-הברית אם תאשרנה אלו את הדו"ח, והאחרת התייחסה להתערבות צבאית פעילה בארץ-ישראל באמצעות מתנדבים:

המצב בפלסטינה מתפתח לקראת התנגשות חריפה ... דבר זה מחייב את ערביי פלסטינה לנקוט אמצעים ... להגנה על עצמם; ועקב כך תיווצר התכתשות, שתעמיד את המדינות הערביות במצב עדין ביותר, מכיוון שהן לא תוכלנה למנוע את התנדבות עמיהן לעזרת אחיהם בפלסטינה בכל האמצעים – בכסף, בנשק ובכוח אדם.⁶

ההחלטות הסודיות אכן נשמרו בסוד. בסתיו 1947 עוד התלבטה מועצת הליגה בכינוסיה בצופר ובעליי אם לפרסמן על מנת להרתיע את בריטניה ואת ארצות-הברית. לעומת זאת זכו לפרסום ולפרשנות בעיתונות ההחלטות הגלויות, שהוצגו כ'סודיות'. החלטות אלו נכללו גם בפרוטוקול מצולם של הדיונים שהגיע לידי המחלקה המדינית, אף כי לא ברור מתי.⁷

לאחר בלודאן קיבלה המחלקה המדינית ממודיעיה ידיעות על הברחת נשק לארץ-ישראל, על אימון מתנדבים בארצות השכנות ועל פעילותם של 'האחים המוסלמים' במצרים ובסוריה למען הפלסטינים.⁸ המודיעים דיווחו על פעולותיהן של ועדות להגנת ארץ-ישראל' שקמו בסוריה ובלבנון, אך המחלקה הטילה ספק באמיתות הידיעות ולא הצליחה לאשרן ממקורות בלתי-תלויים.⁹ ההערכה המקובלת עליה היתה, כי האימונים מצד מדינות ערב נועדו להשפיע על בריטניה. הם לא הובנו כאיום ישיר על היישוב כאשר ייוותר לבדו מול הערבים, וההתחייחות לפעילות

למען הפלסטינים בארצות ערב היתה כמעט אדישה:

בינתיים נמשכת בארצות ערב מערכת הלחץ והאיומים. עיתונים ועסקנים מרבים לנופף בהחלטות החשאיות בבלודאן ובאום. חוגים קיצוניים, כ'אחים המוסלמים' במצרים, חוזרים ושונים על כוננות צבאית ועל ארגון מלחמה עממית בלתי־רשמית נגד הציונות ... ההסתה האנטי־הודית מתנהלת בכל שאתה ואף בארץ דובר – במפקד הארצי של הנג'אדה ביפו – שבעיית ארץ־ישראל לא תוכרע אלא על ידי הכוח והנשק.¹⁰

אדישותם של הש"י הערבי ושל המחלקה המדינית לנוכח הידיעות על ההתארגנויות של הפלסטינים ולמענם בארצות ערב ניוונה במידה מסויימת מן הידיעות הרבות שהגיעו בעת ההיא על היחסים המתוחים בין המדינות הערביות לבין עצמן, על הקשיים הפנימיים בארצות האלו, על המתחים בין הדרוזים לממשלה בסוריה ובין הנוצרים לבין המוסלמים בלבנון, על 'המצב בסוריה ההולך מדחי אל דחי' ועל החתרנות הקומוניסטית בעיראק.¹¹ גם מאבקי הכוח המתמשכים בין אישים פלסטינים נראו כסימן לחולשה, ולנוכח כל אלה התגמדה חשיבותה של ההסתה הפלסטינית בארצות ערב.¹² מימושן של החלטות בלודאן אכן התנהל בעצלתיים, והעיוכים שטשטשו את חומרת הסכנה. תגובות לגילויי המאבק האנטי־בריטי של היישוב והידיעות על חוסר היציבות במדינות ערב סיפקו למודיעי המחלקה והש"י ולמפעיליהם חומר למכביר, שהכביד על בידוד הידיעות שעסקו ביישום החלטות בלודאן. ידיעות אלו כמעט ולא מסרו על פעילות של הממשלות הערביות ושל הגורמים הכפופים להן, כגון הצבאות, אלא בעיקר על פעולות 'הוועדות למען ארץ־ישראל' שהוקמו בציפייה ליישומן של מסקנות הוועדה האנגלו־אמריקנית. דיווחי המודיעים ייחסו לפונדמנטליזם האיסלאמי תפקיד חשוב בהקצנה שחלה במדינות ערב בשאלת ארץ־ישראל.¹³ שליחים של 'האחים המוסלמים' סבבו מתחילת 1947 בארצות ערב והטיפו ל'ג'יהאד' בארץ־ישראל ולהכרות חרם על בריטניה ועל ארצות־הברית. שליחים אחרים הגיעו ממצרים לארץ ולעבר־הירדן לארגן תאים מקומיים של 'האחים'.¹⁴

גם ממקורות רשמיים החלו להישמע איומים. המובילה היתה עיראק, ובאפריל 1947 דיווח ולטר איתן על הצהרת שר החוץ העיראקי, פאדל אל־ג'מאלי, שאיים לראשונה 'לגרש את הציונים ולהשליכם לים'.¹⁵ ואולם הרמזים על אפשרות של מלחמה ממש עם הצבאות הערביים הסדירים נדחו בידי המחלקה המדינית על הסף. האויב הצפוי בעיניה לא היה מדינות ערב כי אם המופתי, וכדי לברר את מעמדו לאחר ועידת בלודאן, את השמועות על קשריו עם הסובייטים ואת תכניותיו לעתיד, הגיע לקהיר בתחילת 1947 ראובן זסלני (לימים שילוח), איש המודיעין המובהק של המחלקה המדינית מאז ימי המרד הערבי. רשת המודיעים שפרסה המחלקה המדינית במצרים לא הצליחה עד אז להתקרב אל המופתי, והידיעות הממשיות היחידות על פעולותיו נתקבלו מן 'העוזר', קצין בריטי ששירת במשטרת מצרים ופעל בשירות המחלקה:

ידיעות ברורות על פעולותיו ותכניותיו [של המופתי] לא השגנו לעת עתה ...

דרשתי מ'העוזר' ומחברינו בקהיר להתחיל בעיקוב יותר שיטתי ... דרשתי שימציאו לנו בקביעות רשימות המבקרים מהארץ, מסוריה וכו', ושיעשו מאמץ יותר רציני לברר את תכניותיו האמיתיות.

השמועות שנפוצו במצרים אמרו כי כוונת המופתי לצאת לסעודיה ולהכריז משם על 'ג'יהאד', אך זסלני חשד, ובצדק, כי הן מופצות כדי להסוות את כוונתו האמיתית לעבור לסוריה או ללבנון, שכן ממשלת מצרים אינה מתירה ולא תאפשר לו גם בעתיד חופש פעולה.¹⁶ ואולם ביולי 1947 עדיין היה המופתי בקהיר, וממודיעיה בסוריה נודע למחלקה המדינית, כי הוא מצפה להזמנה רשמית לבוא ללבנון או לסוריה, וכי 'כל הפעולה להבאת המופתי עטופה סודיות רבה מחשש שיתנכלו לו בדרכו'. למעשה הגיע המופתי ללבנון רק באוקטובר 1947, בעת התכנסותה של מועצת הליגה הערבית בעליי (וראה להלן).¹⁷

דמות שנייה מן העבר שמיקדה אליה את תשומת הלב היתה דמותו של פאוזי אל-קאוקג'י, מפקד הכנופיות בקיץ 1936, שיצא מן המחתרת באזור הכיבוש הסובייטי בגרמניה והגיע בתחילת 1947 לפאריס. עם הופעתו שם נפוצו בסוריה שמועות 'כי ארצות ערב תראינה בקרוב מרד ערבי בהנהגתו שכמוהו עוד לא היה'.¹⁸ בין המקבלים את פניו בשדה התעופה של ביירות ב-5 במארס 1947 היה גם סוכנה בדמשק של המחלקה המדינית, עבד-אללה עבוד, שדיווח על התלהבות ההמון ועל הקריאות שהופנו אל קאוקג'י ליטול על עצמו את הנהגת המאבק למען ארץ-ישראל. המודיע ליווהו בכל צעדיו בימיו הראשונים בסוריה ובלבנון. הוא נכח במהומות שפרצו בטריפולי בעת בואו של קאוקג'י לשם ובפגישותיו עם משלחות מסוריה במשכנו שליד ביירות, ודיווח על מהלכן.¹⁹

מודיעי המחלקה בסוריה נצמדו גם לאחר מכן אל קאוקג'י ועקבו אחר תנועותיו – ביקורו בדמשק, פגישותיו שם וסיורו הראשון בגבול סוריה – ארץ-ישראל. לא חלף זמן רב והחלו להתקבל מהם ידיעות על תכניות לגיוסן של כנופיות סוריות בהשראתו של קאוקג'י ועל דיבורים גלויים אודות 'המרד הקרוב בארץ-ישראל'.²⁰ ידיעות אחרות סיפרו על מעורבותו במערכת הבחירות לפרלמנט הסורי למען עצמו ולמען ידידיו ועל השימוש שהוא עושה בשאלת ארץ-ישראל בתעמולה שהוא מנהל. שאיפותיו הפוליטיות של קאוקג'י לא נתממשו, והוא שב להתרכז בענייני המרד בארץ-ישראל, ואולי חשב לבסס באמצעותם את מעמדו בסוריה או בלבנון.²¹

באוגוסט 1947 סיפרו המודיעים בסוריה כאילו מקיים המופתי קשרים עם קאוקג'י ומאיץ בו לפתוח במרד. יחד עם זה, דיווחו, בודק קאוקג'י את השטח ומגלה בו מכשולים. אחד ממקורביו סיפר, כי קאוקג'י שלח שליח לבחון את המצב בארץ-ישראל, והלה שב ודיווח שהיהודים חזקים הרבה יותר מכפי שהיו בשנת 1936, ואילו 'במקרה קרבות עם האנגלים יש לצפות לאותן התוצאות כפי שהיו במרד הקודם'. המקור סיפר עוד, כי דברי השליח עוררו מבוכה רבה וציננו את ההתלהבות בקרב הסורים לבוא לעזרת אחיהם הפלסטינים. ידיעות אחרות מסוריה סיפרו על כוונתו של שר ההגנה, אחמד אל-שאראבאתי, לשלוח לארץ-ישראל קצינים וחיללים סורים סדירים לבושי אזרחית, שיילחמו לצד המורדים, וכי 'רבים

מצעירי ארכיד וא־סאלט יבואו בקרוב לסוריה כדי להתגייס לפלוגות שתפעלנה נגד המלך [עבדאללה] והציונים.²²

נשאלת השאלה מתי היה על היישוב לראות בצבאות ערב אויב אפשרי ולהכין את עצמו להתמודדות עמם. דיבורים על אפשרות של פעולה צבאית מצד מדינות ערב בארץ־ישראל ליוו את המאבק המדיני על עתיד הארץ מאז ביקרה כאן הוועדה האנגלו־אמריקנית ונמשכו בתקופת עבודתה של אונסקו־פ (UNSCOP-United Nations Special Committee on Palestine). ואולם אנשי האגף הערבי עדיין לא התייחסו ברצינות לאפשרות זו. ערב ועידות אינשאס ובלודאן ראה ששון כדיבורים אלה לחץ יזום של מתנגדי הציונות בממשל הארץ־ישראלי ושל דיפלומטים בריטים בארצות השכנות, שמטרתו להביא לגניזת הדין וחשבון של הוועדה הראשונה ולהשפיע על החלטת עצרת האו"ם בעקבות הדין וחשבון של הוועדה השנייה.²³ את האיומים בדבר התערבות צבאית אפשרית של מדינות ערב הוא דחה ב־20 במאי 1946 על הסף כבלתי־רציניים:

אינני מאמין, שאיזו מדינה ערבית שהיא תהיה מוכנה להרשות לצבא שלה לעלות על ארץ־ישראל, הנמצאת תחת המנדט הבריטי והחסות האמריקנית ... ושנית, אין צבא ערבי מרוכז, מאומן ומצוייד בנשק חדיש שיכול לעלות על ארץ־ישראל ולהיכנס בקרב עם הצבא הבריטי. ...²⁴

ששון ועמיתיו לא האמינו בנכונותן של הממשלות וביכולתם של הצבאות להתערב בארץ־ישראל, משום שהניחו כמובן מאליו שהתערבות זו תיבלם בידי המעצמות. אופייניים לגישה זו הם דבריו של איש האגף, אשר לוצקי, בשיחתו עם שליח 'האחים המוסלמים' ממצרים, שאותו ראיין כ'עיתונאי' בתחילת 1947:

לדעתו יפלו הצבאות הערביים הרשמיים כדי לעזור לערביי ארץ־ישראל, גם אם הדבר יביא לתגובה בינלאומית ולהתערבות המעצמות הגדולות. כאשר אמרתי לו, כי אין הדבר הגיוני, וכי דבריו אינם מעידים אלא על רגשות ומשאלות אולם אינם מביעים אפשרויות ריאליות, ענה, כי 'גם על הנביא מוחמד אמרו בשעתו שהוא משוגע, אולם דבר זה לא מנע מן הנביא את המשך העבודה ואת ניצחוננו', והוא ביקש לפרסם משפט זה כלשונו.²⁵

המחלקה המדינית לא הביאה בשלב זה בחשבון את אפשרות יציאתם של הבריטים מן הארץ ואת הנסיבות שתיווצרנה בעקבותיה.

גם 'ההגנה' לא צפתה עדיין את הפינוי הבריטי ואת העימות שייווצר לאחר מכן עם צבאות ערב. היא התבססה על 'תכנית מאי 1946', שהניחה כי ההתנגשות הבאה בין יהודים לערבים בארץ־ישראל תתנהל במתכונת של מלחמת אזרחים בנוכחותו של השלטון הבריטי, בדומה למאורעות 1936-1939. החידושים בתכנית היו ההערכה כי בניגוד לשנות השלושים תהיה עמדת השלטונות נייטרלית או אף אוהדת לערבים והתפיסה שיש לפעול נגד מטרות בעומק השטח הערבי כדי לפגוע ברצון הלחימה של הערבים ולאתר את ההידרדרות. עם גבור המתחים לאורך גבולות הארץ באוקטובר 1947 (וראה להלן) נדרשה 'ההגנה' לראשונה להעריך את האיום

הנשקף מן הצבאות הסדירים. במטכ"ל הוכנה סקירה שהועברה בידי הרמ"א, גלילי, לבן-גוריון וכותרתה 'ניתוח כללי של תפקידנו הצבאי'. מחברה ראה בצבאות הסדירים איום שני במעלה לאיום הנשקף מערביי ארץ-ישראל. כוחם של ערביי הארץ הוערך, בהגזמה רבה, ב-50,000 איש מאומנים ותופסי נשק. הנתונים על צבאות ערב נשענו על פרסום רשמי של 'חבר הלאומים' משנת 1939 ועודכנו על סמך המידע שהגיע מאז למחלקה המדינית. בין דרכי הפעולה האפשריות למדינות ערב תפסה התערבות הצבאות הסדירים מקום שלישי ואחרון:

עלינו יהיה לקחת בחשבון ... 130,000 איש כוחות ערבים לערך [כולל הפלשתינים]. להפעלתם באות בחשבון שלוש אפשרויות:

- 1) ניהול הקרב יבוצע אך ורק על ידי ערביי ארץ-ישראל, והמדינות הערביות מסייעות לקרב זה על ידי קצינים, נשק ותחמושת.
- 2) הארצות הערביות תשלחנה כוחות צבאיים אל שטח המדינה הערבית בארץ-ישראל, המנהלים את הקרב כפי שמנהלים אותו ערביי ארץ-ישראל, כלומר לא ככוחות צבאיים מאורגנים, על מנת להופיע כלפי חוץ-לארץ כמתקיפים. ... במקרה זה תרד מהפרק הפעלת אמצעי קרב מודרניים מכריעים.
- 3) הארצות הערביות תתערבנה, בהתאם לארגון והטקטיקה שלהן, בכוחות צבאיים מסודרים עם כל אמצעי העזר שלרשותן.
- 4) כל שלוש האפשרויות יכולות להופיע בצירוף של סיוע של כוחות זרים.

מחבר הסקירה הצביע על תלותן של מדינות ערב באספקת נשק ותחמושת מבחוץ ועל יכולתן המוגבלת לפעול בתנאי אמברגו, והערכתו המסמכת היתה זו:

התערבות כוחות צבאיים של המדינות הערביות לא תיעשה כנראה באופן רשמי ... יוצא מהכלל הוא אולי הגליל העליון ... אסור לכן לקחת כבסיס לתכנון שלנו את הכוח הכללי של הערבים, אלא מוכרחים להתאים את המספרים למציאות.²⁶

היישוב כולו, ובכלל זה גם מערך המודיעין שלו, ארגונו הצבאי ורוב מנהיגיו, למעט בן-גוריון, לא ראה באיום החיצוני על הארץ עניין שהוא באחריותו, אלא בעייה שפתרונה מוטל על מישהו אחר – בריטניה. הנחת יסוד זו הופרכה כאשר הכריז קריץ-ג'ונס, שר המושבות הבריטי, ב-26 בספטמבר 1947 על כוונתה של בריטניה להסתלק מארץ-ישראל, תהיה אשר תהיה החלטת עצרת האו"ם.

'כרגע אין בכוחו של "שם" לבצע פעולה צבאית רצינית'

קצב האירועים הוחש עוד קודם לכן, לקראת הופעתה בארץ של אונסקו"פ. ההתרעה הראשונה על כוונת הערבים לפתוח במהומות בארץ בסמוך לדיון באו"ם על שאלת ארץ-ישראל לא נתקבלה ממקורות הש"י, אלא בזכות קשריה של המחלקה המדינית עם גורמי מודיעין זרים. בסוף 1947 קיבל גלילי את הידיעה הזו:

'שילוח' מבקש להודיע ... כי לפי ידיעות האמריקאים עובד המופתי

בקדחתנות בארגון התקוממות מזוינת בארץ מיד לאחר מושב ספטמבר של האו"ם. ... תכניתו של המופתי לארגן התקפות פתע על יישובי הצפון ושורה של התנקשויות אישיות במנהיגים פוליטיים יהודים. ... בשיחה שהיתה באותו יום עם 'בן-גלילי' [ג'יילס, ראש ה-CID] אישר האחרון כי מתנהלת הברחת נשק בקנה מידה רציני מסוריה והלבנון.²⁷

בעקבות התרעה זו החל מטה 'ההגנה' להתכונן להתפרצות מאורעות. ואולם ההתכוננות לא היתה למלחמה, ואף לא למשהו הדומה למרד הערבי בשנות השלושים. לשכת התכנון במטה העריכה כי

כרגע אין בכוחו של 'שם' [הערבים] לבצע פעולה צבאית רצינית, אבל בהתחשב בכך שבתקופת שלום לא קיימת אצלנו הגנה או הבטחה, יש לו כל הסיכויים לפגוע בנו.

המטה הציע אפוא לבצע גיוס חלקי של 'ההגנה' ולהגביר את הערנות המודיעינית על ידי הגדלת מספר המסתערבים והמרצת פעילות הש"י במגזר הערבי באמצעות תוספת תקציב וכוח אדם. כדי להגיב במהירות במקרה של התפרצות ולנקוט פעולות יזומות, צריך היה לקדם את תכנית הסיורים של מטרת תכנית מאי 1946, שהתנהלה עד אז בעצלתיים.²⁸ ההתרעה נתנה גם דחיפה לארגונה של מחלקה מיוחדת במטה לטיפול בבעיות הביטחון השוטף, בראשותו של משה דיין, מחלקה שהיתה צריכה להבטיח את הכוננות ביישובים, לטפל באירועים מקומיים, להשתדל למנוע את הסלמתם ולשחרר את שאר המטה לעסוק בהקמת הצבא ובהתכוננות למלחמה.²⁹

'עם כל זאת נראה, שהמתיחות והדריכות הנפשית למהומות שככה כרגע'

בסוף יולי, לאחר שאונסקו"פ סיימה את ביקורה במזרח התיכון והסתגרה בז'נבה לגבש את מסקנותיה, נראה היה שהרוחות בארץ נרגעו והמתיחות פגה. המזרחנים במחלקה המדינית של הסוכנות היו מודעים לאיומים הנמשכים, אך לא ייחסו להם חשיבות רבה.

מהומות? – נמשכות ההצהרות הפאן-מוסלמיות האימתניות הקנאיות, היוצאות בעיקר מקהיר; נמשכים האיומים הידועים; ... נמשכת ההסתה מצד גדולים וקטנים ... חוזרות השמועות על תכונה בארץ ומחוצה לה ועל תנועת נשק וארגון צבאי. עם כל זאת נראה שהמתיחות והדריכות הנפשית למהומות שככה כרגע. סיבות ההפוגה שתיים: (א) במידה שהפגנת המתיחות שימשה תמרון לעיני ועדת החקירה, הרי אין לה מקום כרגע שהוועדה עזבה את הארץ. (ב) לחודש הצום ברמדאן יש השפעה מרגיעה על הפעלתנים הערבים.

המחלקה הערבית של הש"י העריכה שהארגונים הפארא-צבאיים של ערביי ארץ-ישראל, ה'נג'אדה' וה'פתווה', לא השלימו עדיין את תהליך איחודם ולפיכך אינם מוכנים לפעולה.³⁰ ואולם, לאחר התקפת כנופיה על קפה 'גן הוואי' שלשפת הירקון בתחילת אוגוסט 1947 והתקריות שאירעו בעקבותיה בין יהודים לערבים

בגבולות יפו-תל-אביב, דיווחה המחלקה המדינית של הש"י [מכאן ולהבא תיקרא כאן לפי הקוד המקובל מחלקה מ'] שעסקה במעקב אחר גורמי השלטון הבריטי בארץ, כי פני הערבים למהומות, וכי המדינות השכנות ודיפלומטים בריטים מעודדים אותם לכך:

נודע, כי ההתנגשויות האחרונות בין ערבים ויהודים נגרמו על ידי סוכני הוועד הערבי העליון בקהיר, שמאחוריו עומדים מזרחנים בריטים. כוונת ההתנגשויות... היא להכשיר את הקרקע לקראת פרוץ מאורעות בהיקף ארצי בזמן או לאחר מושב האו"ם. ... הערבים מעוניינים להוכיח ... שה'אינצידנטים' הינם התפרצות רגשות הערבים המקומיים, ולא חלק מהמרד הערבי ה'מאורגן'. ... מזה גם מתבקשת מעצמה המסקנה על ממדי ה'מרד' שיבוא במקרה של דין וחשבון פרו-ציוני. ...³¹

לעומת זאת טענו סוכניה של המחלקה המדינית במצרים, כי ההתקפה על 'גן הוואי' לא נעשתה ביוזמת הוועד הערבי העליון ולהפך, הוועד שואף להרגיע את המצב ולמנוע התפרצות בארץ כל עוד מתנהל הדיון באו"ם. אם היתה דאגה מפני התפרצות מאורעות, היא הופנתה בעיקר ליישובי הגליל. ראשי 'ההגנה' יצאו לצפון לבחון את סידורי הכוננות שם, והמלצתם הראשונה היתה להגביר את פעולות הש"י באזור, בייחוד בצפת ובכית-שאן, ולכלול בהן את יחידות הלגיון הערבי וחיל הספר המוצבות בצפון הארץ.³² כאשר האונסקופ גיבשה בז'נבה את המלצותיה כינס בן-גוריון את צוות האגף הערבי לדון בהשלכות האפשריות של הכרעה פרו-ציונית באו"ם על המצב בארץ בטווח הארוך יותר. הוא הציג לפנייהם את עיקרי הערכתו:

אם בפעם זו יהיו מאורעות אלו שהובטחו מעל במות בינלאומיות, לא יהיו אלה מאורעות אשתקד, אלא מלחמה יהודית-ערבית מלאה שכוונתה לחיסול הבית הלאומי על ידי כל ערביי הארץ והמדינות השכנות. ... וזה מחייב כוחות אחרים, תקציב אחר, אובייקטים אחרים והכנות למלחמה יהודית-ערבית.

בן-גוריון העריך, כי בריטניה לא תמנע את ההתפרצות, שכן 'בווין התחייב על הפרת הביטחון במזרח וזה הארגומנט העיקרי של בוויין'. לעומת זאת סבר שאם הפתרון שיתקבל באו"ם לא יספק הן את היהודים והן את הערבים, לא תפרוצנה מהומות.

ששן חשש שתברי הוועדה נבהלו מן האיומים שהשמיעו מדינות ערב להתערב בארץ-ישראל, אך זסלני דחה את חששותיו: 'אני סבור כי אנשי הוועדה ... אינם מחשיבים התערבות המדינות'. לעומת זה העלה אפשרות אחרת: המלצת הוועדה לא תספק את היהודים אך תתפרש אצל הערבים כפתרון פרו-ציוני: 'ואז יהיה להם חשבון להפעיל טרור של הטרדה, חיסול יישוב אחד וכיו"ב, ואז יש ערך מכריע להכנותינו עוד בטרם מתחילה מלחמה יהודית-ערבית כוללת'.

דנין התייחס בעיקר לעמדתן של מדינות ערב, שכן 'ערביי ארץ-ישראל לבדם לא יוכלו לחולל המלחמה', אך התקשה לראות כיצד תתגשם הערכתו של בן-גוריון: 'אני

כשלעצמי איני יכול לתאר את ערביי הארצות השכנות נלחמים בנו, ועלינו לחשוב היטב על דרכי הגבתנו בארצותיהם'. על הפלסטינים אמר דנין כי יש להם אמנם נשק למכביר, אך הם לא הצליחו עדיין להקים כוח צבאי מגובש ויכולתם מוגבלת להטרדה בלבד.³³

'המופתי חושש שהאו"ם ימליץ על חלוקה'

מרכז העצבים של הפעילות הפלסטינית בקיץ 1947 היה בקהיר, מקום מושבו של המופתי. המחלקה המדינית הפעילה מזה שנים מודיעים במצרים, יהודים מקומיים, בריטים ומצרים, ואף שלחה מודיעים פלסטינים להתחקות אחר פעילותם של המופתי ואנשיו. ואולם לסוכניה במצרים לא היתה גישה אל החוג המקורב למופתי. דיווחיהם על המופתי היו רבים ומגוונים אך כמותם אינה מלמדת על איכותם ואמינותם. רובם באו מכלי שני ושלישי, היו כלליים ועסקו במשאלות לבו ובתכניותיו של האיש, ופחות מזה במעשיו.³⁴ 'הפרשן' דיווח על מסעותיהם של שליחי המופתי לצורכי תעמולה וגיוס כספים.³⁵ ידיעות אחרות עסקו ברכילות על יחסי המופתי עם מנהיגי מצרים ועם אישים אחרים בעולם הערבי ובשמועות על שבויים גרמנים נמלטים המסייעים להתארגנות הצבאית הפלסטינית.³⁶ מידע קונקרטי יותר, שצוינו בו גם שמות וכתובות, עסק בפעילות רכש של סוחרי גרוטאות מצרים ופלסטינים במצבורים של עודפי הצבא הבריטי ובתכניות להברחת הנשק לארץ-ישראל.³⁷ 'הפרשן' הוסיף ודיווח על תכניותיו של המופתי, על שליחיו שיצאו לרכוש נשק בסעודיה ועל מגעיו עם נכבדים פלסטינים שביקרוהו במצרים. הוא טען, כי בשיחות עם בודק המופתי את מידת כוונותם ומוכנותם של נאמניו, וכי בכוונתו להרחיב את גבולות 'המרד', לכשיפרוץ, אל עבר-הירדן' במגמה לערער את מעמדו של המלך עבדאללה, ולגרור אליו את מדינות ערב העוינות את המלך. בירושלים לא התרשמו מדיווחים אלה ושמעוני רשם בשוליהם: 'ברור, כי כל הדברים האלה עלולים להיות חלק ממלחמת העצבים: נאמרו בשיחות המופתי מבלי שהם חלק מתוכנית מעשית ומחושבת.'³⁸

לאור הידיעות מארצות ערב ניסה עזרא דנין, מייסד הש"י הערבי ומדריכו הראשי, לבחון בשיחות עם מתנגדי המופתי בארץ אם המצב באמת עומד על סף התפרצות. בשיחה עם חאפז חמדאללה ('הנוטר'), מראשי האופוזיציה בשומרון ואחד ממקורותיו החשובים של הש"י מאז סוף שנות השלושים, ביקש דנין ללמוד על הלכי הרוח בקרב ערביי ארץ-ישראל ולהעריך את משקלם של אירועים שונים כסימנים המעידים על התפרצות קרובה. חמדאללה לא היה מקור מהימן לנעשה בחוגי המופתי. הוא הדגיש את המריבות הפנימיות בקרב הפלסטינים, המעיט בהערכתו את יכולתם ודבריו הרגיעו את דנין.³⁹

יומיים לאחר מכן נפגש דנין עם נימר אל-הווארי, ראש הנג'אדה, לאחר שנפוצו ידיעות, כאילו 'אריה' [נימר] סטה מדרכו, מאחר שהגיע לידי הסכם עם 'צפניה' [בעל המצנפת, כינויו של המופתי], נכנע לו מבלי הסתייגויות והוא מסית בנו בכל הזדמנות'. משיחתו עם הווארי הסיק דנין, שאנשי המופתי עסוקים בחיסול יריביהם

הפנימיים – בימים ההם נרצחו כמה ערבים – ואילו מתנגדיהם, תומכי מוסה עלמי שקרנו ירדה בעת ההיא, הם עירוניים משכילים שלא יצאו ראשונים בפעולות אלימות.⁴⁰

'ערביי ארץ-ישראל לבדם לא יוכלו לעמוד נגד היהודים'

כינוס הוועדה המדינית של מועצת הליגה הערבית בצופר שבלבנון, שנמשך מן ה-16 עד ה-19 בספטמבר 1947, לא הרשים במיוחד את המחלקה המדינית ואת הש"י הערבי. הוועידה התכנסה ביוזמת עיראק, וראש ממשלתה, צאלח ג'אבר, נתן בה את הטון. כינוס זה, הראשון שעסק בשאלת ארץ-ישראל מאז ועידת בלודאן, ציין פתיחת שלב חדש בתהליך היגררותה של הליגה למעורבות צבאית בארץ-ישראל, ונתקבלו בו החלטות לנקוט את כל האמצעים כדי למנוע את הגשמתן של המלצות אונסקופ' ולמנות 'ועדה טכנית' שתמליץ על הדרכים לכך.⁴¹ גורמי המודיעין ביישוב לא עמדו על חשיבותה של ועידה זו:

'הפרסום הרב שניתן לאיומים מוועידת צופר איננו מלווה עדיין בכל סימנים לתכונה ממשית בארץ עצמה'.⁴² גם הסיכומים היומיים של הש"י לאחר הוועידה מלמדים, כי אנשיו המעיטו בהערכתם את איומי הפלסטינים ב'מרד' ואת משקלה של התמיכה בהם מצד מדינות ערב. ידיעה שנמסרה בשם 'מקור מוסמך ומקורב למופת' אמרה:

בוועד הערבי העליון במצרים דנים על פתיחה במאורעות. ... דעת אנשי הוועד היא שערביי ארץ-ישראל לבדם לא יוכלו לעמוד נגד היהודים. אחרי התייעצות עם ממשלות עיראק וסוריה הוחלט, שהאווירייה העיראקית תפציץ את תל-אביב, ואחרי זה יתקוף הצבא הסורי את הארץ. גם יחידות של הצבא העיראקי שיגיעו לסוריה ישתתפו בהתקפה. רק אז יוכרז על מרד כללי בארץ. ...

וזו היתה הערכת הש"י לידיעה זו:

אם כי מוסר הידיעה הוא אחד מנאמניו של המופתי, הרי בכל זאת אין לקבל את הדברים כפשוטם, כפי שנמסרו לנו. יש לראות את הדברים כמחשבה המהלכת בקרב עסקני ה'מרד' שלעתיד לבוא.⁴³

מזרחני האגף הערבי היו, כמובן, מודעים לתסיסה במדינות ערב על רקע הדיונים באו"ם, אך הם שאבו עידוד מן הדיווחים שקיבלו על היחסים העכורים שבין הפלסטינים לבין עצמם, על חילוקי הדעות שנתגלו בצופר בין שליחי המופתי לנציגי עיראק ועל קרע שנפער בין המופתי לקאוקג'י. דין וחשבון פנימי ראשון על ועידת צופר נתקבל בסוף ספטמבר באמצעות סוכני המחלקה המדינית במצרים. נמסרה בו תמצית עמדות נציגי המדינות השונות וההחלטות שנתקבלו ובראשן איום על בריטניה ועל ארצות-הברית ב'ביצוע החלטות בלודאן'; החלטה על הכרזת חרם על המדינות שתתמוכנה בחלוקה ועידוד ההתגייסות בגוף ובממון ל'צבא ההכנה' (כנראה צ"ל: צבא ההצלה).⁴⁴

סימן לבאות ניתן היה לראות בגידול מספרם של מודיעים ערבים, שפנו מיוזמתם אל אנשי קשר יהודיים והציעו את שירותם. תופעה זו חזרה על עצמה בעבר בעתות מתיחות בארץ, כגון בקיץ 1929 ובאביב 1936, ושוב בשלהי ספטמבר ובתחילת אוקטובר 1947. יחד עם זה הכחיש האגף הערבי ב־30 בספטמבר 1947 שיש תכונה לקראת מהומות בקרב ערביי הארץ והדגיש, כי 'בארץ שורר שקט מוחלט'.⁴⁵ רוח אחרת נשבה מארצות-הברית, שם שהתה משלחת של המחלקה המדינית לרגל המאבק המדיני באו"ם. בתחילת אוקטובר 1947 הבריק שרתוק (לימים שרת) לירושלים על ידיעות שנתקבלו מעומאר דג'אני, מודיע של המחלקה המדינית ואיש קשר שלה עם המלך עבדאללה, ומאחד הנציגים הערבים באו"ם, כנראה נציג סוריה פארס אל-חורי, ולפיהן 'אם תתקבל החלוקה תפרוצנה מיד מהומות נרחבות בארץ-ישראל. המדינות לא תשלחנה צבא, אך תושטנה תמיכה מירבית באנשים, בכסף ובנשק'.⁴⁶

'המונח Packing Up נעשה פופולרי מאוד בין הפקידים'

השאננות גילו גורמי המודיעין ביישוב לנוכח הידיעות המצטברות על התגובה הערבית הצפויה לדו"ח אונסקו"פ תובן רק אם נזכור, כי האויב הערבי החיצוני לא נכלל, על פי תפיסתם, בין יריביה של 'ההגנה'. ניסיון של אחת או יותר מן המדינות הערביות לסכל את הפתרון המדיני שייקבע בדרך של התערבות צבאית נתפס כאיום שלא על היישוב להתמודד איתו, אלא על המעצמה המנדטורית. ואולם כבר על רקע ביקורה של אונסקו"פ בארץ הגיעו לש"י רמזים ראשונים שמהם ניתן היה ללמוד, כי ייתכן שעומד לחול שינוי במדיניות ובהיערכות הבריטית בארץ. פקיד יהודי מסר, כי הוטל עליו להכין הצעות לממשלת מעבר, למקרה שהאו"ם יחליט על שינוי מעמדה של ארץ-ישראל. ידיעה אחרת אמרה שהצבא מתכנן לפנות את מחנותיו ממרכז הארץ לצפונה ולדרומה, אך בלי 'להשקיע השקעות רציניות, היות וכל זה זמני'.⁴⁷ באוגוסט התקבלו ידיעות על צמצום סדר הכוחות של הצבא הבריטי בארץ, ואילו ביקורו של טראפורד-סמית, פקיד בכיר ממשדד המושבות, נקשר בדיעבד עם הכנת תכניות ל'ממשלת מעבר'.⁴⁸ רוב הידיעות האלו היו עדיין בגדר שמועות ורכילות:

נושא השיחות בין הפקידות הבריטית במזכירות הראשית הוא כעת עזיבת הארץ על ידי הבריטים. המונח Packing Up נעשה פופולרי מאוד בין הפקידים. ... יש להדגיש כי עניין העברת הפקידים מן הארץ טרם הגיע לצמרת [שכן זו תישאר זמן נוסף בארץ לשם ייעוץ לממשלת תקופת המעבר].⁴⁹

יעקב הרצוג ('הרנו'), איש הקשר עם הפקידות הבריטית הבכירה יותר, דיווח מפי אחד ממנהלי המחלקות במזכירות הראשית, כי 'אין הוא מטיל שום ספק ביציאת בריטים את הארץ אחרי סיום הדיונים על ארץ-ישראל באו"ם ... השאלה המטרידה

את הממשלה היא כיצד להבטיח את הביטחון והסדר בארץ לתקופת המעבר...'. קצין מחוז יהודי דיווח מפי עמית בריטי כי 'הבריטים עלולים לעזוב את הארץ במועד הרבה יותר מוקדם ממה שרוב הציבור חושב'.⁵⁰ מודיעים שכיסו את הצבא הבריטי דיווחו על העברת יחידות צבאיות לקניה ועל תכניות לריכוז הצבא הנמצא בארץ בבסיס גדול בנגב.⁵¹ ואולם הערכת הש"י עדיין היתה מסויגת: 'דיבורים אלה חוזרים ונשנים מכל מיני צדדים, אולם בינתיים אין עוד סימנים מציאותיים לכך'. אנשיו נטו יותר להסכים עם הערכת הקונסוליה האמריקנית בירושלים שטענה כי 'הידיעות על עזיבת הבריטים את ארץ-ישראל הן מוגזמות למדי. אין לדבר על עזיבת הארץ בידי הכוחות הבריטיים המזוינים, בלי קשר עם החלטת האו"ם'.⁵²

ידיעות על פינוי קרוב של יחידות צבא בריטי מן הארץ, ואף של יחידות הלגיון הערבי, וכן על הפסקת עבודות בינוי וסימנים אחרים שיכלו להעיד על כוונת הבריטים לצאת, הוסיפו לזרום אל מחלקה מ'.⁵³ ידיעות אלו לא קושרו עם הידיעות על כוונת הערבים לחולל מהומות. להפך, מודיעי הש"י דיווחו על כוונות ותכניות של הצבא הבריטי לדכא את ההתפרצות הערבית אם אמנם תתחולל. רוי אלסטון – עיתונאי בריטי ששימש כסגן עורך ה'פלסטיין פוסט' וכמודיע של הש"י – מסר, כי 'בחוגי הממשלה סבורים כי לרשות הממשלה עומדים כוחות מספיקים כדי להתגבר על תגובת הערבים [לדו"ח ועדת האו"ם]', ומקור אחר סיפר, כי 'תכנית הצבא להדברת הערבים במקרה זה עומדת בשלבי הכנה אחרונים'.⁵⁴

יש לערוך הפגנות סוערות בערים ביום השישי'

בעוד הדיונים באו"ם על עתידה של ארץ-ישראל נמצאים בעיצומם, נראה היה לראשונה שאימויו של המופתי להתנגד בכוח הזרוע לכל החלטה שלא תהיה לרוחם של הפלסטינים הולכים ומתממשים. ההתרעה על התפרצות מהומות בראשית אוקטובר 1947, שנתגלתה בדיעבד כהתרעת שווא, יחד עם כינוסה של מועצת הליגה הערבית בעליי שבלבנון וקידום של כוחות צבאיים סדירים של מדינות ערב לעבר גבולות ארץ-ישראל, נשתכחו והודחקו בלחץ המאורעות שהחלו לאחר החלטת עצרת האו"ם ב־29 בנובמבר 1947. בהיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות כמעט ולא נזכרה פרשה זו, אף כי בלי לנתחה אין להבין נכונה רבים מן הצעדים שנקטו הנהגת היישוב ופיקוד 'ההגנה' ערב המלחמה. בין השאר חשוב ברורה של פרשת הכוננות באוקטובר 1947 גם להבנת דרכי פעולתם והערכותיהם של גורמי המודיעין ביישוב והיחסים בינם לבין עצמם ובינם לבין ראשי היישוב ו'ההגנה'.

תיאור מפורט של האירועים בימי אוקטובר הראשונים נמסר בידי דנין במכתב שכתב ב־9 באוקטובר אל ששון, ששהה אז עם משלחת המחלקה המדינית בניו-יורק.⁵⁵ ראשית הפרשה בערב חג הסוכות, ה־27 בספטמבר 1947, למחרת הכרותו של קרייץ-ג'ונס באו"ם (ראה לעיל). המחלקה המדינית קיבלה התרעה באמצעות גד מכנס ממקור שכיניו 'ד"ר שלם' (כמאל חסיין מחלסה). האחרון סיפר, כי ימים אחדים קודם לכן יצאו הוא עצמו ואחמד אל-אימאם מחיפה (אף הוא מודיע ותיק של הש"י, שכיניו 'החזן') ללבנון כדי להשתתף בתכנון המהומות הצפויות,

בשיתוף עם עסקנים לבנונים-מוסלמים וב'ברכת' הבריטים:

כבואם לביירות נפגשו באספה רבתי בה ישבו ארצישראלים שונים ... האספה היתה סוערת. כמאל נקרא לדיון עם ריאד [אל-סולח, ראש-ממשלת לבנון], ובא גם אחמד בק אל-אסעד [נכבד שיעי מדרום לבנון]. חיכו גם לאמיר פעור אל-פעור [מנהיג הבדווים בעמק החולה]. ... הוטל על שלושת אלה לארגן התקפות שוד על יישובי גבול הלבנון. התוקפים יהיו מופקרים וגנבים מקצועיים, אשר יתאמצו לפשוט ולשדוד כמיטב יכולתם ובהזדמנות זאת להרוג מקסימום יהודים ככל אשר יעלה בידם. ... שלם ממשיך ומספר, שבא-כוח השגריר הבריטי הבטיח את עזרת ממשלתו באופן אקטיבי, ובעיקר על ידי מניעת גישת תגבורת צבאית יהודית וחיפושי נשק. ... כדי לתת עילה לפעולות פשיטה אלה יש לערוך הפגנות סוערות בערים ביום השישי [3 באוקטובר] ולהשתדל לגרור את הציבור לידי תגרות עם היהודים. ... התקווה היא שהיהודים יגיבו מיד, ירחיבו את הסכסוכים לתוך האזור הכפרי, ואחר כך יגררו את עזרת הלבנון וייתכן גם סוריה.

מכנס הודיע על ההתרעה לדנין, וזה מיהר לעדכן טלפונית את ששון טרם צאתו של האחרון לארצות-הברית 'מתוך תקווה שתודיע על המזימה בבואך לניו-יורק'. דנין גם ניסה להעריך את משמעות ההתרעה ומהימנותה יחד עם כמה מעמיתיו. המודיע עמד על דעתו והפציר לנקוט פעולה:

'שלם' ביקש בכל לשון של בקשה שלא נבזבו את השבוע שניתן לנו בהיסח הדעת ונתכונן לקראתו. הוא ביקש שלטובתנו ולטובת כל שוחרי הטוב במזרח והשואפים לחיי שלום עמנו ניתן מכת מוות לאלה שינסו לפגוע בנו. ככל אשר תחזק מכתנו, כן ימעטו סיכוייהם של ריאד וחבריו בניסיונות של אלימות ושימוש בכוח. הוא מצדו ישתדל לעשות כמיטב יכולתו ללכוד את המתנכלים בפת. כמוכן שהתנה תנאי שלא נחשוף אותו.

'הרבה יותר קל לדבר על תכנית כזאת מאשר לבצע אותה'

העיתונות הערבית אמנם הודיעה על הפגנות שנועדו ליום שישי, ה-3 באוקטובר, אך דנין היה בכל זאת ספקן:

אני לא התלהבתי מן התוכנית הזו. לא חשתי באמצעי הביצוע של יוזמיה. הארץ אדישה, והרבה יותר קל לדבר על תוכנית כזאת מאשר לבצע אותה.

ספקנותו של דנין נבעה מהשקפתו הבסיסית, כי מוטב לה, להתנגשות כזאת, שתתחולל ותפסיק את גל השמועות וההתרעות שהחל ביוני 1947, מה גם שהאמין כי בכוחו של היישוב להביס את הקמים עליו. הוא דחה את חששותיהם של כמה מעמיתיו, שהטילו ספק בכך וחרדו מפני הבאות:

אני אינני רואה דרך שנחסל אחת ולתמיד את האוימים בשימוש באלימות נגדנו אלא בהתנגשות דמים אשר בה נצליח להכות את יריבינו. דומני שהשעה עתה יותר נוחה לנו מאשר לאחר זמן. היישוב חייב לעמוד מוכן

למלחמה ולהיאבקות, ולא לחיות בחרדה מפני פוגרומים. זוהי הסיבה מדוע אני כל כך מתקומם בכל פעם כשחברנו 'רז' [ראובן זסלני] מגלה את חרדותיו וחששותיו, אשר לא בצדק יש להן אותו צליל כצלילים האוררים של שנות 1936-1939. [ההדגשות במקור].

דנין נמנע מלהעביר מיד את ההתרעה לצמרת היישוב. הוא לא ראה את העניין כדחוף, והחליט להסתפק לפי שעה בבירורים נוספים במגמה לאמת את הידיעה בארץ – באמצעות מסתערי הפלמ"ח – ובלבנון באמצעות שליחים ערבים פלסטינים.

הפיקוד העליון של 'ההגנה' קיבל את ההתרעה בצינור אחר: 'איש הצפון' [נחום הורביץ מכפר-גלעד] אשר נודעה לו השיחה עם 'ד"ר שלם' אף לתל-אביב והודיע את תוכנה. 'הרמטכ"ל', יעקב דוסטובסקי (לימים דורי), כינס בבוקר חג הסוכות להתייעצות דחופה את מפקדי הגלילות ומפקד הפלמ"ח, כדי לסכם צעדי כוננות ולתת הנחיות לתגובה במקרה של התפרצות. דנין הוועק אף הוא לפגישה, והחבורה כולה הלכה בסיומה לביתו של בן-גוריון, שם הציג דנין את ספקותיו:

סיפרתי לו את הפרשה והוא קיבל אותה בהסתייגות רבה. לא ראה כיצד תבוצע תוכנית כזו. ... היגדתי שאני מוסר את אשר הגיע לידינו עם חשש רב שמא נתבדה, כי אני חושד שמא עצם ההצעה היא תחבולת ד"ר שלם מתוך אלף חשבונות, ואיני חפץ בזה שבסופו של דבר נהיה כאותו רועה שכה הרבה להזעיק לחינם, עד שכשבאו הזאבים איש לא נזעק לעזרתו.

דנין נשאל על ידי בן-גוריון ודורי מה צריכה להיות התגובה אם יפרצו מאורעות, והשיב:

(1) לא לעבור את הגבולות. (2) לא לפגוע בפלחים ובכפריהם אלא אך ורק אם תהיה בידנו ידיעה ברורה שהכפר (ולא בודד או בודדים מתוכו) לקח חלק בהתקפה. עונש מסוג זה בשלב ראשון רק ידחוף את הכפריים לזרועות הקיצוניים. ... (3) יש להעניש קשות את אלה שהביאו את העניינים לשלב זה לפי הרשימה שאושרה ונמסרה. (4) יש להסביר לעיתונאים מהו המצב, ועליהם להשתלט על כתבותם ההיסטריות. [ההדגשה במקור].⁵⁶

'כל ארץ-ישראל העברית היתה מגויסת'

למרות ספקותיהם של בן-גוריון ודנין הוחלט בישיבה לפעול, ואם הידיעה תתגלה כהתרעת שווא, תוצג הפעולה כתרגיל כוננות. בעקבות ההתייעצויות בבוקר החג הוציא מטה 'ההגנה' הוראות על שורה של צעדי גיוס וכוננות בגלילות השונים, ובייחוד בתל-אביב ובגליל העליון. הפלמ"ח נמצא באותם ימים בשלב מעבר של שחרור ותיקים וקליטת טירונים ומחציתו היתה בחופשת חג. אף על פי כן הפעיל מייד 500 מגויסים ו-200 מאנשי ה'רזבה'. המסתערים הופעלו בכל הערים המעורבות. בגלילות הכפריים של 'ההגנה' ננקטו פעולות לאבטחת התחבורה בדרכים צדדיות והעובדים בשטחים המרוחקים מן היישובים באמצעות הנוטרים

וגיוס אנשי חי"ש. בירושלים נערך גיוס חלקי ונשלחו תגבורות לגוש עציון ולצפון ים המלח. בתל-אביב נערך גיוס כללי של חברי 'ההגנה' אשר הוצבו בעמדות ובמקומות ריכוז. הנגב ותגבר בפלוגת פלמ"ח. הגליל העליון, מוקד ההתרעה, תוגבר בגדוד פלמ"ח, היישובים הוכנסו לכוננות והוחל בהתבצרות.⁵⁷

כד בכד עם נקיטת צעדי הכוננות הוחלט לנקוט פעולה מדינית, מכיוון שההתרעה הצביעה על מעורבות בריטית במזימה. דנין ביקר בחג בביתה של מנהלת המחלקה המדינית, גולדה מאירסון (מאיר): 'שוחחנו על מה שיש לדעתנו להזהיר את השלטונות, היות ותוכניותיהם שקופות וכבר הודענו על כך לניו-יורק. אם נגזר להיפרד – שניפרד כאנשים נקיים, ולא בזוהמה.'

דנין המשיך לאמת את הידיעה המתריעה, ובמוצאי חג הסוכות הוא נפגש עם מפעילו של חוסיין. מכנס בטח בכנותו של המודיע, אך הודה כי 'לא שמע על התעוררות לפעולה בארץ', מלבד מקור אחד, שביקר בירושלים ושמע שם 'על תכונה רבה להתנפל מיד לאחר הפגנות יום השישי על יישובים בסביבת כפר-עציון ולנסות לכלותם'. למחרת נפגש דנין עם יעקב ברזני מכפר-יונה, איש שטח ותיק של הש"י הערבי ובעל קשרים בשומרון, 'שהגיד לי שבסביבתו אין מרגישים בשום דבר'. מקור אחר, אחמד מנימני מחיפה ('העיתונאי'), 'הגיד אותם הדברים'. טוביה לישנסקי, קצין הש"י הערבי בגליל הצפון, מסר 'שאנשי בית-שאן וג'נין לא יודעים דבר על תכונה'. המחלקה המדינית ניסתה לברר מה יודעים הבריטים על התכונה למאורעות, והודיעה לדנין 'מחוגי המשטרה ... שבאם תהיינה הפגנות יש רצון להרחיבן, אולם לא דיברו על תוכנית הצפון'. בהסתמכו על כל אלה דיווח דנין ביום רביעי, ה'1 באוקטובר 1947, 'ש'אין מרגישים בארץ תכונה'. יחד עם זה מסר על התרעתו של מכנס בדבר התקפה אפשרית על גוש עציון, ונראה שידיעה זו היתה הסיבה לתגבורו של הגוש במסגרת צעדי הכוננות של 'ההגנה'.⁵⁸

האגף הערבי הסתייג אמנם מן המהומה שקמה סביב ההתרעה, אך לא יכול היה להתעלם ממנה:

בדקנו ומצאנו, כי אכן ביקר 'שלם' בלוויית 'החזן' [אחמד אלי-אימאם] בלבנון. ... נאלצנו להסיק כי אכן חל שינוי ביחסיו עם אנשי 'המוצנף' [המופתי]. ... התחלנו מיד בבדיקת המצב על ידי כל הצינורות העומדים לרשותנו. ... 'אריה' [הווארי] וחברים אחרים לא אישרו את התוכנית, אולם ליתר ביטחון סובכו בפניות שונות בארץ ואף הפיצו כרוזים הקוראים להשתתפות בשביתה ולהימנעות ממעשי פרובוקציה. ... מהמקורות הנאמנים ביותר אנו למדים כי ימים אחדים לפני השביתה חל שינוי בתוכניות ו'המוצנף' נתן הוראות מפורטות להימנע מהפגנות ולהסתפק בשביתה בלבד.⁵⁹

ואכן, ביום רביעי, ה'1 באוקטובר, הודיעה העיתונות הערבית על ביטול ההפגנות שנועדו ליום שישי ועל קיום שביתה שקטה בלבד. אף על פי כן המשיך הש"י לברר מה מסתתר מאחורי ההתרעה מלבנון והשמועות השונות שמקורן בארץ. לחמדאללה, שהכחיש כל תכונה להתקפה, ואף הביע את הסתייגותו והתרחקותו מד"ר 'שלם', הובטח 'פרס גדול וממשי מאוד כתגמול להודעה מתאימה למפרע ובזמן

נכון למקרה של ניסיון לפשיטה'. אמנון ינאי, מן הבולטים באנשי השטח של הש"י הערבי בצפון הארץ, 'נשלח אל בני בריתו מן הסיאד. ... שמועות על סיפורו של ד"ר שלם הגיעו גם אליהם. לא נקבע תאריך להתחלה, ויש להבין שהבק [אסעד] ימצא במצב קשה ועדין מאוד, ולבל נתפלא אם הוא ילחץ את הזקנים ויאלצם לשלוח את נעריהם לפעולה'. דנין הסיק מן הדברים כי 'הודעת שלם, אם כי אינה מדויקת, יש בה מן המציאות'. אימות נוסף קיבל דנין מן 'העיתונאי', שנשלח לבדוק את הדברים בביירות ועם שובו לארץ דיווח:

שאמנם אותה אספה שסיפר עליה שלם התקיימה. ... בא-כוח השגריר הבריטי מסר באספה את נוסח התזכיר של איגנאציוס מובאראק [המוטראן של ביירות] לוועדה [אונסקו"פ]. ריאד, שמצב ממשלתו מעורער עקב כישלונותיו בשטח הפנימי, נתפס בעניין זה ורצה להסתייע בו כדי להקים את סוכתו הכושלת. נכון הדבר, שלחץ על כמאל חסיין ועל אחמד בק אל-אסעד, אולם הלחץ הזה יש לו תהליכים ארוכים, ולא דווקא קצרים.

ביום שישי ה-3 באוקטובר 1947 לא אירע כל דבר חריג, ודנין יכול היה לסכם את הפרשה:

אלו, בערך, היו פני הדברים ביום השישי בבוקר. כל ארץ-ישראל העברית היתה מגויסת. בעמדות עמדו בנשק. בכל יישוב היו מרוכזים כוחות מחץ. תיקנו את כל גדרות הביטחון. בשטח הכפרי קשה היה להשיג את השירות הקל ביותר. ... לא ברור לי אם היה זה תמרון או אי-הבנה. דומני שלא היה מקום לאי-הבנה. הכול העריכו את הגיוס הזה, אם כי לא ידעו את רוב הפרטים שנרשמו בדפים אלה. ידעו רק זה, שישנה מזימה, יש צורך להדפה, ולכן יש צורך להיות מוכנים.⁶⁰

הסיכום היומי של הש"י באותו יום קבע בפשטות: 'בדיקת הידיעות המדאיגות, שהגיעו בראשית השבוע, העלתה מפנה בכיוון של ארגעה'.⁶¹

'הריכוז הגדול של הצבא לא היה אלא הצגה לצורך השעה'

ואולם הרגיעה היתה קצרה, ולא נמשכה יותר מימים אחדים. ב-7 באוקטובר 1947 התכנסה בעליי שבלבנון מועצת הליגה הערבית, לגבש את תגובתה להכרזת בריטניה כי בכוונתה לפנות את ארץ-ישראל. הערבים, לא פחות מן היישוב, הוכו בתדהמה מן הצעד הבריטי, ומנהיגיהם מיהרו להתכנס כדי לחשב את צעדיהם הבאים וליישב את האינטרסים המנוגדים והגישות השונות של המדינות החברות בליגה. הם שמעו דין וחשבון עגום מפי הגנרל העיראקי צפוות, חבר הוועדה הטכנית שמונתה בוועידת צופר, על יחסי הכוחות בין היהודים לערבים בארץ-ישראל, וקיבלו מן הוועדה תכנית להקמת צבא מתנדבים ממדינות ערב שיגויס, יצויד ויאומן בידי הליגה במגמה לסייע לפלסטינים.⁶²

ב-9 באוקטובר החליטה ועדת משנה של מועצת הליגה, כי על המדינות החברות לקדם את צבאותיהן הסדירים אל גבולותיהן עם ארץ-ישראל. מזכיר הליגה, עזאם

פחה, וראש ממשלת עיראק, צאלח ג'אבר, יצאו לעמאן בניסיון לשכנע את המלך עבדאללה להתיר את פריסת הצבא העיראקי לאורך הירדן. באותה שעה הזדרזו הסורים לפעול, שכן חרדו מפני השתלטותו של עבדאללה על החלק הערבי של ארץ-ישראל וראו בפריסת חיל הספר בגליל עדות לכוונתם של הבריטים להעביר את השליטה באזור למלך. הם הניעו את צבאם הקטן לרמת-הגולן, לכאורה לשם 'תמרונים'.⁶³

המהלך הסורי העמיד את גורמי המודיעין ביישוב לפני ניסיונות חדשים: לראשונה היה עליהם להתמודד עם איסוף ידיעות, לא על התארגנותן של כנופיות, אלא על תנועתיו של צבא סדיר ומשמעותן. אם הצעד הסורי הוא איום ממשי, יהיה עליהם, לראשונה, לספק ידיעות 'בזמן אמיתי'. התפרסות הצבא הסורי והחשש מפני התקפות של כנופיות, ואולי גם פעולות של הלגיון הערבי בתוך הארץ, חייבו לא רק הפעלת מודיעים, אלא גם פריסת מערך מודיעין-שדה של תצפיות וסיורים. ולבסוף, נדרשה אינטגרציה של כל אלה לצורך גיבוש הערכת מצב וקביעת דרכי התגובה. פריסת הצבא הסורי ברמת-הגולן אותרה באיחור של שלושה ימים. ב-12 באוקטובר בבוקר נתקבלה במרכז הש"י בתל-אביב ידיעה ראשונה 'ממקור ערבי מהימן', כי הצבא הסורי התפרס בקוניטרה ובבניאס, ויחידותיו מתקרבות לגשר בנות-יעקב. הידיעה הוסיפה, כי 'קצין משטרת צפת ועוד כמה אנגלים התקבלו אתמול אצל מושל המחוז בקוניטרה. על המדובר לא ידוע. חושבים שמסרו שהצבא הבריטי לא יפריע לפעולות הסורים'.⁶⁴ לאחר הכוננות הכללית בתחילת החודש, נקט עתה מטה 'ההגנה' שורה של צעדים נוספים להגברת הכוננות בצפון. נפת תל-חי הועמדה תחת פיקוד מפקד הגדוד השלישי של הפלמ"ח: מפקדת גליל הצפון קודמה, ומן המטה בתל-אביב נשלח לאזור יהושע גלוברמן, מבכירי מפקדיה של 'ההגנה', לפקח על ההיערכות לנוכח האיום החדש.⁶⁵

במסגרת ההיערכות נעשו פעולות לאיסוף מידע על הצבא הסורי, הלגיון וחיל הספר, וכן על הערבים תושבי האזור. נפרסו תצפיות, נערכו סיורים על-ידי מטוס חברת 'אוורון', נשלחו מודיעים אל מעבר לגבול ונשקלה האפשרות לשלוח סיורים לעבר קוניטרה. כעבור ימים אחדים דיווח גלוברמן:

המצב ממשיך להיות בדרך כלל שקט. ... מעבר לגבול אין ידיעות נוספות. כנראה שבקוניטרה קיים הריכוז הגדול ביותר. ... כל הידיעות על ריכוזי צבא בלבנון טרם אושרו עד כה. ממטולה רואים רק תנועת מכוניות בסביבות מרג'עיון. קשה לדעת אם היא רגילה או לא, מפני שעד עתה לא היתה תצפית מיוחדת אל מעבר לגבול. ... לעומת זה יש לחשוש להתחלת פעולות של כנופיות. תעמולה בכיוון זה מתנהלת בין שבטי וכפרי הסביבה שמעבר לגבולות. ... קיבלתי הודעתך (על ידי סשה [יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח]) בדבר התחלת סיורים אל מעבר לגבול בעומק של 20 קילומטרים. אני כשלעצמי חושב שבשלב זה מוקדם לעשות זאת, כי תגרת גבול על ידי בחורינו אפשרית, וזה עלול לסבך את המצב. עד עתה לא קיבלנו כאן שום ידיעה מהתצפית האווירית. תמוה הדבר בעיני.⁶⁶

בניגוד לתגובה הנמרצת של 'ההגנה', העריך האגף הערבי כי 'הריכוז הגדול של

הצבא [הסורי] לא היה אלא הצגה לצורך השעה ... על מנת לעשות רושם על המשלחות הערביות למועצת הליגה בעליי, שבאו באותו היום לביקור אצל נשיא סוריה בדמשק'. אנשיו טענו, כי הסיבה העיקרית למהלך הסורי נעוצה בחששותיה של סוריה מפני עבדאללה, בשל תכניותיו להשתלט על ארץ-ישראל הערבית כצעד ראשון בדרך להגשמת תכניתו ל'סוריה רבתי'. שמועות על תפיסת גשר בנות-יעקב בידי הלגיון ועל הכנסת חיל הספר למחנות הצבא הבריטי באזור הן, לדעתם, שדחפו את הסורים לפרוס את צבאם לאורך הגבול עם ארץ-ישראל.⁶⁷

הצבא הסורי נשאר ברמת-הגולן עוד שבועות אחדים ונוכחותו שם עוררה דאגה. בנובמבר 1947 נשלחו מסתערבים פעמים אחדות לבניאס ולקוניטרה כדי לאסוף ידיעות על ההיערכות ועל הפעילות הצבאית הסורית.⁶⁸ מודיעים צ'רקסים הונחו לאתר את היערכות משמר הגבול הסורי, הצ'רקסי ברובו, בתחנות לאורך הגבול ולדווח על הלכי הרוח בקרב חייליו.⁶⁹

שמועות על החלטות עליו ועל התנועות של הצבאות הערבים לעבר גבולות ארץ-ישראל הגיעו ל'ש"י מפי 'העיתונאי'. המודיע ששהה בלבנון בעת הוועידה שב אחריה לארץ ודיווח על פעילותו של המופתי מאחורי הקלעים שלה. הוא סיפר, כי שהה שלושה ימים בסביבתו של חאג' אמין, העריך שהאחרון יישאר בלבנון עד שיתבהר המצב ודיווח, כי לפי שעה הוא דווקא מרגיע את חברי הוועד הערבי העליון התובעים להתחיל בפעולות בארץ-ישראל.⁷⁰ ממצרים דיווחו סוכני המחלקה המדינית, כי 'מגמת נסיעת המופתי בלבנון היא לעמוד מקרוב על תנועת הגיוס בסוריה, ובעיקר להטיל את משקלו במועצת הליגה לשם השגת עזרה מקסימלית מהמדינות'.⁷¹ 'העוזר' אישר שהמופתי יישאר בלבנון, והוסיף כי הרוסים מספקים נשק לו ולסורים. הוא הזהיר מפני פוגרומים בארצות ערב, והסביר שהתערבות המדינות בארץ-ישראל תלבש צורה של 'לגיון זרים' דוגמת אלה שנלחמו במלחמת האזרחים בספרד.⁷² מקור אחר במצרים, שנפגש, לדבריו, עם המופתי לפני נסיעתו, טען, כי 'כבר בנובמבר זה יפתחו הערבים בפעולות. ... התחלתן של הפעולות אינה תלויה בהחלטות האו"ם, הואיל והמופתי משוכנע שאין לצפות להחלטה פרו-ערבית'.⁷³ המחלקה קיבלה מידע על הוועידה גם מן המשלחת שלה בארצות-הברית. למשלחת היו מקורות בעלי נגישות למחלקת המדינה, שסיפקו לה חומר שנתקבל מדיפלומטים אמריקנים במזרח התיכון. פינקרטון, קונסול ארצות-הברית בכיירות, מסר על החששות המקננים בקרב המדינות חברות הליגה מפני תכניותיו של עבדאללה ועל התארגנותו לכוא לעזרת הפלסטינים לאחר הפינוי הבריטי. המהלכים הצבאיים היו, לדבריו, צעדי זהירות בלבד, ומדינות ערב לא תנקטנה פעולה כלשהי כל עוד נמצאים הבריטים בארץ.⁷⁴ פינקרטון דיווח גם על תנועת צבא לבנוני דרומה לעבר גבול ארץ-ישראל, אולם לדעתו היה זה צעד סמלי בלבד.⁷⁵ באותו זמן בערך נודע על קידום יחידה צבאית מצרית לאל-עריש, המשמשת חלוץ לכוח גדול יותר העתיד להגיע לקרבת הגבול.⁷⁶ מודיעי המחלקה המדינית במצרים סיפרו על התארגנות של אגודות העוסקות בגיוס מתנדבים לעזרת ערביי ארץ-ישראל, ועם זה הכחישו את הידיעות על תנועת הצבא המצרי לעבר הגבול. המצרים לא הסתירו את התנועות, אף כי לא עשו אותן בהפגנתיות כמו הסורים,

והעיתונות המצרית דיווחה עליהן למן ה-15 באוקטובר.⁷⁷

ששון, ששהה אז עם המשלחת בניו־יורק, דיווח בהסתמך על מקורות ערביים שהמהלכים הערביים מתואמים עם הבריטים [!]. לדעתו, הם לא היו אלא יוזמה של הרולד ביילי, ראש ה'דסק' המזרח־תיכוני במשרד החוץ הבריטי, שמטרתה להפחיד את המשלחות בעצרת, לסכל את אישורה של המלצת הרוב באונסקו⁷⁸ להחליט על חלוקת ארץ־ישראל ולהביא בסופו של דבר לפתרון בנוסח תכנית מוריסון־גריידי משנת 1946. מניו־יורק ביקשו אפוא את שרף לדאוג לחשיפתה של 'המזימה' על ידי פרסום ידיעה מאת כתב אמריקני שיסתמך על 'מקור ערבי רם דרג בארץ־ישראל'.⁷⁸ לנוכח הידיעות וההערכות הסותרות ביקש ששון לברר מה באמת נאמר והוחלט בוועידת עליי. הוא עשה זאת באמצעות פארס אל־חורי, נציג סוריה באו"ם, שמאז בואו לניו־יורק בתחילת 1947 היה קשור עם נציג המחלקה המדינית בארצות־הברית, אליהו אפשטיין. על פי הנחיותיו של ששון הבריך חורי לראש ממשלתו, ג'אמיל מרדאם, הערכה האומרת ש'הסיכויים למנוע הכרעה פרו־ציונית [באו"ם] הם חלשים ועל המדינות הערביות לכוון את דיוניהן והחלטותיהן במועצת הליגה בהתאם לכך'. הפיתיון נבלע. תשובתו של מרדאם מ־13 באוקטובר – שהגיעה מיד לידיעת ששון – נועדה לסתור את ההערכה הזאת והסתמכה על הדיווחים שהושמעו בוועידת עליי. במברקו ניתן תיאור אותנטי ומהימן של גישות המדינות השונות והמופתי, של השיקולים שעמדו לפני מועצת הליגה, של הערכתה את עוצמת הצד היהודי ושל החלטותיה. את עיקרי הדיווח מסר ששון לחברי המשלחת בניו־יורק בו ביום ולירושלים ב־21 באוקטובר.⁷⁹

מברקו של מרדאם התעלם כמעט לחלוטין מעיראק ומעבר־הירדן, ועסק בעיקר בעמדותיהן של סוריה ושל מצרים. שרתוק הבין ממנו שהליגה רואה הכרח בהשתתפות הלגיון בתכניתה הצבאית בארץ־ישראל ולפיכך היא מפעילה לחצים על עבדאללה לסגת מתכנית 'סוריה רבת־שלו, להשתתף בפלישה ולהתחייב לפנות את הארץ לאחר שתוקם בה מדינה ערבית. הדברים עלו בקנה אחד עם הידיעות על ביקורם של עזאם פחה וצלאל ג'אבר בעמאן. לפיכך הורה שרתוק לשלוח מיד את דנין אל עבדאללה ולהזהירו.⁸⁰ מירושלים מיהרו להרגיעו, שנתקבל כבר שדר שני מן המלך שבו הוא מבטיח לא להיכנע ללחצי הליגה הערבית, ושכל הידיעות בעיתונות על דבר תכנית צבאית מוסכמת של הליגה הן 'בלוף'. לפיכך, הודיע שמעוני, לא יישלח דנין אל המלך עד שובו של ששון מניו־יורק ארצה.⁸¹

'המדובר הוא על האמצעים הישניים ועל אותם אנשי הכנופיות ושיטותיהם'

לא פחות מן היהודים חרדו מפני התקפה צבאית של הליגה, שהמופתי ניצב מאחוריה, יריביו הערבים של חאג' אמין בארץ. במקום עם עבדאללה נפגש אפוא דנין עם חמדאללה, ושמע ממנו דין וחשבון של שליח שחזר מן המופתי:

הוא מאשר שכל הבועה של השבוע שעבר נעוצה בהתחרות שבין המופתי למלך. ... ברור, שלא תבוצע כל תוכנית שהיא כל זמן שהבריטים נמצאים בארץ ... [יחד עם זה] אין המופתי חושב לשבת באפס מעשה באם הארצות

הערביות לא תנקוטנה באמצעים. ... הוא ינסה להפעיל את מפקדיו בארץ. ... התוכנית אינה מסובכת באווירונים או בנשק חדיש. המדובר הוא על האמצעים הישנים של רובים ואקדחים, ועל אותם אנשי הכנופיות ושיטותיהם.

חמדאללה סיפר לדנין כי תכניתו של המלך לכבוש את חלקה הערבי של הארץ בלבד מקובלת על 'מפלגת 'ההגנה' המתנגדת למופתי. זו מאמינה, כי התכנית קיבלה את ברכת הבריטים, ואולי היא זוכה גם לתמיכת היהודים. הוא טען, כי אין המופתי נהנה מתמיכה רבה בארץ, ותושביה, שאינם מודעים לחילוקי הדעות בין מדינות הליגה הערבית, יקדמו בברכה את עבדאללה.⁸² בעקבות השיחה מיהרה המחלקה המדינית להרגיע את שרתוק: "הנוטר" מאשר שהחזית הערבית אינה מאוחדת וההכנות הצבאיות הן "בלוף". עמדת המופתי נחלשה, והמניע העיקרי לפעילותו הנוכחית הוא הפחד מפני עבדאללה. המופתי מתכנן רק כנופיות בנוסח 1936.⁸³

מתנגד אחר של המופתי שהיה קשור מזה שנים אחדות עם היהודים, פאריד רשייד מג'נין, ביקש באמצעות אליעזר באואר (לימים בארי) להיפגש עם נציג יהודי מוסמך. הפגישה התקיימה בהזורע, קיבוצו של באואר. המחלקה המדינית יוצגה בידי שמעוני, ורשייד ביקש תמיכה כספית גדולה שתאפשר לו ולחבריו – אנשי 'כנופיות השלום' בשלהי המרד הערבי – לתפוס את השלטון בחלק הערבי של הארץ, או להילחם על חייהם אם השליטה בו תיפול לידי יריביהם החוסיינים. רשייד הציע לסוכנות להתקשר עם שורה של נכבדים שירכשו נשק במרוכז ויארגנו את תומכי האופוזיציה במחוזותיהם. מדובר היה בסכומים נכבדים – 10-15 אלף לא"י לכל אחד מהם – ורשייד הציע שקרקעותיהם של המקבלים יינתנו כביטחונות תמורתם. הוא טען, ששוחח עם רוב הנוגעים בדבר והם נתנו לו את ברכתם, ובייחוד סוליימאן טוקאן, שנחשב למנהיגם. שמעוני ראה את ההצעה כטובה מאוד ומתקבלת על הדעת, אך בתנאי שההסכם ייעשה עם טוקאן ולא עם רשייד. דנין, לאחר שדווח לו על ההצעה, היה ספקן:

נפגשתי כמה פעמים עם ס[וליימאן] ט[וקאן] ואף פעם לא הזכיר לי זאת. יתר על כן, מפי נוט[ר] נודע לי, שמעולם לא העיז פאריד להציע זאת. ... ידוע לי, שס"ט ורוב האנשים ... מזלזלים בפאריד ומעריכים אותו כפטפטן המדבר גבוהות וכקצר יד ומעש. אני מכיר אותו בתור בלופר מעט, ולא הייתי נותן כספים מרובים מבלי ביטחונות טובים. ... ייתכן, שכדאי שנשוחח עם ס"ט על התוכנית.⁸⁴

ואולם מתברר, שטוקאן חיפש בימים ההם בריתות אחרות. בסוף אוקטובר נודע, כי הוא, אחמד אל-שכעה וחכמת אל-מצרי, שלושתם מנכבדי שכם, ביקרו אצל המופתי ואצל קאוקג'י בלבנון וביקשו מהם לשלוח נשק לשומרון. מטרתם היתה להבטיח שבאזור השומרון יפעל בבוא השעה קאוקג'י, ולא עבד אל-קאדר אל-חוסייני. המודיע סיפר, כי ראה גם את רשייד אצל קאוקג'י. לדעתו, ס"ט יישמר עתה מלהתקשר עם יהודים, ולעומת זה ינסה לחזק את קשריו עם עבדאללה.⁸⁵

בנובמבר 1947 עלו רוב ראשי האופוזיציה לרגל אל המופתי בלבנון. 'הנוטר' בעצמו הצטרף אל משלחת של אנשי טול-כרם, ובשובו דיווח על השיחות שקיימו עם חאג' אמין ועם צובחי אל חדרה עוזר:

השיחה היתה על התוכניות בעתיד הקרוב, מיד לאחר החלטת האו"ם. ההנחה היא שהחלטה תהיה לרעת הערבים ואז יפרוץ מיד מרד, שצורתו תהיה שונה מן הנוהג בעבר. המתקפים יהיו פלוגות הדומות לקומנדו. עליהם יהיה לפגוע ולסגת.

המופתי דרש מבני שיחתו לגייס צעירים ולשלחם להתאמן בסוריה חודש ימים, ולאסוף כספים לצורך רכישת נשק.⁸⁶ ידיעות על הכנותיו נתקבלו כעבור ימים אחדים מהווארי, ששב אף הוא מביקור בלבנון. חאג' אמין הציע לו הצעות שונות, ובהן גם לנהל את בסיס האימונים שנפתח בקטנה שליך דמשק. התרשמותו של המודיעין מן הנעשה במיתקן היתה גרועה, ועל מגמותיו של המופתי במסגרת התככים הפנים-ערביים אמר:

החאג' לא אמר נואש, והוא מתכנן תכניות פרטיות משלו. הוא רוצה להקדים את תכניות החֶכְר הערבי וליצור עובדות. תכניתו היא לעורר מהומות בין יהודים וערבים, ועל ידי כך להעמיד את אנשיו בראש הציבוריות הערבית בארץ-ישראל, ואז יוכל לטעון בשם ערביי ארץ-ישראל נגד פאוזי ונגד תכניות אחרות של החבר שאינן נראות לו.

ואולם לוח הזמנים שהציג הווארי היה מרווח מאוד:

בפעולות אין החאג' אומר לפתוח כיום, אלא לאחר חמישה חודשים בערך. ... דחיית הפינוי האנגלי ל-12 חודש בערך נותנת לו שהות של חמישה חודשים ולהספיק להקדים את פעולות החבר הערבי, החושב לפעול רק לאחר גמר הפינוי.⁸⁷

'את דמיונם של הפלאחים מלהיבים בסיפורים על הכוח הערבי מטעם הליגה'

הידיעות השונות נראו סותרות ומבלבלות, ותאמו את ההשתייכות המפלגתית של המודיעים. ואולם שבועיים לאחר ההתכנסות בעליי נראה היה לש"י כי נודעה לו התכנית הערבית שהתגבשה בדיונים שם. המקור הפעם היה 'היגוב' (יוסף חנא), עורך העיתון 'פלסטין' וממקורביו של עבדאללה:

ואלה הדברים שנודעו מפיו על פרשת התכניות לכיבוש הארץ: הפעולה לא תתחיל לפני יציאת הצבא הבריטי, אלא אם כן יותקפו ערביי הארץ בידי היהודים. לפי התכנית של הליגה יכבוש הצבא הסורי והלבנוני (4,000 איש), בסיוע מתנדבים ארצישראלים את הצפון עד לקו עכו-צפת לערך ... שאר הארץ ייכבש בידי הליגיון (20,000 איש) וצבא עיראק (10,000). הצבא המצרי (7,000) יחנה על הגבול ולא ייכנס ארצה. למלך (עבדאללה) תכנית מוסכמת עם הבריטים ולפיה יפנו הבריטים את החלק הערבי של הארץ ...

וישתהו 'לחיסול עניינים' בחלק היהודי ... וכך תינתן שהות למשא ומתן ערבי-יהודי-בריטי במגמה של פדרליזציה או תכנית חלוקה מתוקנת. ... לדעת אותו מקור, ייתכן שהמופתי ינסה ליצור עובדה של התנגשות, שתניע את התכנית הצבאית של הליגה, ויתקיף לשם כך את יישובי הגליל.⁸⁸

סיכום הש"י הדגיש, כי 'אלו התכניות, ואשר לביצוען מנה 'היוגב' מספר מכשולים העלולים להקשות מאוד על ביצוען'.⁸⁹ תשומת הלב המיידית הופנתה אפוא לאיום האחרון, שעה שסכנת פלישתם של הצבאות הסדירים נראתה עדיין מרוחקת, שכן קשה היה לתפוס את משמעות הימים שלאחר הפינוי הבריטי.

האיום מצד המופתי לא נראה עדיין כעומד על סף מימוש: 'יש סימנים לירידת מה במתח ההתלהבות למעשים בכפרי הגבול הצפוני, אך ההסתה נמשכת במרץ'. הידיעות הראשונות על גיוס מתנדבים בארצות השכנות לעזרת ערביי ארץ-ישראל נתקבלו בזהירות: 'את דמיונם של הפלאחים מלהיבים בסיפורים על הכוח הערבי מטעם הליגה. בכמה מערי סוריה והלבנון קיימים משרדי הרשמה למתנדבים. מתנדבים מתייצבים במאות. אין לדעת, לפי שעה, את מידת נכונותם למעשים'. את התארגנותם של ערביי חיפה הנוצרים פירשו כמכוונת נגד המוסלמים.⁹⁰ שררה הערכה כי ההתכוננות הערבית נועדה למטרות הגנה, ולא לשם התנפלות על היישוב.⁹¹ לאחדים מאנשי הש"י היתה נטייה להאשים את הבריטים בליבו אווירת המתיחות בארץ, כדי להחליש את רוח היישוב ולרומם את מוראל הערבים.⁹² לקראת סוף אוקטובר סיכם הש"י, כי 'הידיעות המגיעות מכל חלקי הארץ מעידות על היגעות הרוחות בקרב הערבים. רק באזור הצפון ניכרת דריכות קלה. ... המופתי דורש להתכונן, אך אין הכוונה להתפרצות מיידית. ... גם לדעת הבולשת לא נראית בקרב הערבים תכונה מעשית להתפרצויות מאורגנות'.⁹³

'במקרה שתתגלה חולשת ערביי הארץ תבואנה לעזרתם מדינות ערב'

על אף ההערכות הרגועות הוסיפו לזרום ממקורות בארץ ומחוצה לה ידיעות מדאיגות על פעילות ועל כוונותיו של המופתי. מקור במצרים הביע סברה, ש'המופתי יהיה מעוניין להקדים במעשים את החלטת האו"ם על מנת לסתור את הטענה, כי איומי הערבים הם איומי סרק, ולמנוע מהיהודים את השהות להתחזק'. לדעת אותו המקור 'מביא המופתי בחשבון תגובה חזקה של היהודים, אולם הוא בטוח שבמקרה שתתגלה חולשת ערביי הארץ תבואנה לעזרתם מדינות ערב. ... לעומת זה נתקבלה הודעה ממקור שהוגדר כ'מקורב למופתי', ולפיה הוא 'מביא בחשבון גם אפשרות של פשרה עם היהודים'.⁹⁴ אף כי לא נראו לכך סימנים בשטח, חשש הש"י מהתפרצות ב-2 בנובמבר, יום הצהרת בלפור. בסופו של דבר התקיימה כאותו יום שביתה כללית שקטה, שעברה בלא אירועים מיוחדים, והורגשה בעיקר בחיפה וסביבתה.⁹⁵

דיווחי הש"י הביאו גם הערכות בריטיות על אופי ההתנגשות הצפויה בין הערבים ליהודים בארץ-ישראל בעקבות פינוי הצבא הבריטי ותוצאותיה האפשריות. היו אלה הערכות טנטטיביות בלבד, שכן הבריטים עצמם גישו עדיין באפלה בכל הנוגע לתגובות הצפויות בארץ, קל וחומר בארצות ערב.⁹⁶ יעקב הרצוג המציא

אמנם לש"י בתחילת אוקטובר 1947 הערכה כתובה של אחד מאנשי המזכירות הראשית שהעריך, כי היהודים יוכלו להדוף כל מתקפה ערבית; אך יחד עם זה התקשה האיש להעריך עד היכן ירחיקו הערבים לכת בתגובתם וכיצד תתפתח זו בשלביה המאוחרים יותר.⁹⁷ אנשי מחלקה מ' של הש"י דיווחו על התבטאויות רבות ובלתי מחייבות, ולעתים אולי גם מגמתיות, של פקידים וקצינים שניסו להטיל מורד ואימה בלב שומעיהם או הגורמים הניצבים מאחוריהם.⁹⁸ בשלב זה לא היתה לגורמי המודיעין ביישוב כל גישה להערכות המוסמכות, שעל פיהן פעלה הדיפלומטיה הבריטית במזרח התיכון ובאו"ם.

ידיעות הש"י באוקטובר 1947 שיקפו בצורה נאמנה את המגמות הסותרות ואת הניגודים הפנימיים בקרב הערבים, ולכולם היה הד בסיכומים היומיים: למחשבות שהועלו בוועידת עליו ובעקבותיה על דרכי התארגנותה של הליגה הערבית לסייע לערביי ארץ-ישראל; לאמאציו של המופתי לשמור על חופש פעולתו; למהלכיהן של המדינות השונות ולפעילות הערבית בתוך גבולות הארץ. ואולם חסרונה של שיטת מיון והערכה מנע את יצירתה של תמונת מצב כוללת והקשה על ההבחנה בין המגמות השונות. עדיין לא היה מקובל להעריך על פי סולם אחיד את נגישותם של המודיעים ואת מהימנותן של ידיעות, או להבדיל בין התבטאויות שונות על פי הנסיבות שהושמעו שבהן וקהל היעד שלהן. בהעדר קנה מידה להערכתן יוחס לכולן משקל פחות או יותר שווה. אמנם באותו חודש הוחלט להוסיף לסיכומים היומיים של שלוש המחלקות בש"י סיכום ידיעות כללי, שעסק בענייני ערבים, שלטונות ופורשים, אך לא נעשה בו ניסיון לשלב את ידיעות הש"י הערבי ומחלקה מ' לכלל תמונה מגובשת ולעמתן אלו עם אלו. עקב ליקויים אלה לא הגיעו אנשי הש"י והמחלקה המדינית להערכות שהתבקשו מן המידע שעמד לרשותם. היתה להם נטייה ברורה להבליט את חילוקי הדעות במחנה הערבי לגווניו השונים, ובעקיפין השתמעה מכך המעטה במשקלם של האיזמים ובערכן של ההכנות לממשם. אחד מראשי הש"י הערבי שסייר ברחבי הארץ הגיע למסקנה, כי –

ההמונים הערבים שרויים במבוכה. בפנים הארץ אין הכנות למהומות. העיתונות מקימה רעש, אך ההמונים אינם יודעים בדיוק מה עליהם לעשות. אין רצון להסתבך עם היהודים. בעלי היכולת מתעתדים לעזוב את הארץ. שורר פחד מהבאות.

בהסתמך על דבריו של מודיע ערבי שנשלח ללבנון קבע הש"י:

לקאוקג'י יש כמה מאות איש בבעל-בק. האנשים נחותי דרגה, מהם עבריינים. הנשק דל. כסף אין. סכנת פלישה מידית לא נראית.⁹⁹

כעבור ימים אחדים נודע על הכוונה לפתוח באימונם של צעירים פלסטינים במחנה קטנה שבסוריה. הש"י הודיע כי –

מתרבות הידיעות על חוסר אמון הדדי בין המופתי לבין קאוקג'י. ... לטנא נודע מפי שליח ערבי שחזר מלבנון, כי קיימת תכנית לאמן במחנה צבאי בקירבת דמשק 200 צעירים מארץ-ישראל לתפקידי פיקוד. ... ואמנם קיבל

טנא ידיעות מהארץ על הזמנות שנשלחו לפעילים חוסיינים לבוא לאימונים בסוריה ובלבנון, אולם ... רבות מהן בוטלו בימים האחרונים.¹⁰⁰

הערכות המחלקה המדינית והש"י הסתמכו לא רק על מודיעיהם הערבים, אלא גם על דיווחיהם של כתבים זרים לעיתוניהם בחוץ לארץ, ואף על מי שנחשבו בעיניהם בני סמכא בעניינים צבאיים, כגון הנספח הצבאי האמריקני בלבנון, שטען בעת ביקור בירושלים כי 'אין כוחות הצבא של ארצות ערב מוכנים לפעולה מחוץ לגבולות ארצותיהם, אך ייתכן מאוד כי כנופיות מזוינות תחדרנה לארץ-ישראל ותתחלנה בפעולות פרטיזניות'.¹⁰¹ מתוך סקירת מודיעין של מפקדת המזרח התיכון בקהיר שנפלה לידי ציטט הש"י הערכה, כאילו קיים שוויון בין הכוחות הערבים והיהודים בארץ-ישראל, עם יתרון ליהודים באימון ולערבים בציוד. אמנם הערבים סומכים על סיוען של ארצות ערב, אך 'רק חלק מצבאות הערבים יכול להתפנות להתקפה על היהודים. הוא יוכל לקיים את החזית עד שיגייס ויאמן את הרזרבות בכוח אדם לשם הכרעה'.¹⁰²

'מסתננות ידיעות על תכנית פינוי באדמיניסטרציה הבריטית'

מטרתה הראשונה במעלה של הדיפלומטיה הבריטית בתקופה שבין הכרזת קריץ-ג'ונס להחלטה על חלוקת הארץ היתה להבהיר לכל הנוגעים בדבר את נחישותה של בריטניה להסתלק מארץ-ישראל, בתקווה ששני הצדדים, היהודים והערבים, יבקשו ממנה להישאר בארץ לתקופה מוגבלת, עד שיושג ביניהם הסדר מוסכם. יחד עם זה הכירו קובעי המדיניות הבריטית בלונדון בכך שזוהי תקווה קלושה בלבד, ולא לפיה הם כיוונו את מדיניותם והחלטותיהם. משרד החוץ הבריטי לא התייחס בחומרה לאיומים שהושמעו בוועידת עליי על פעולה שתנקוטנה מדינות ערב. הם נמשלו בעיניו לשריקת אדם בחשכה כדי להתגבר על פחדיו ולעודד את עצמו. ואולם העיקר בעיניו היה למנוע כל צעד ערבי בשעה שהבריטים נמצאים בארץ ומוחזקים אחראיים למתרחש בה. בלונדון השתכנעו עד מהרה כי צעד כזה אינו סביר, ועל כן דחו את תביעותיו של הנציב העליון לשגר אזהרה רשמית לממשלות הערביות מפני התערבות, שמא תובן כאילו אין הבריטים מתכוונים בכנות לפנות את הארץ.¹⁰³

בלונדון, שהיתה בעבר מרכז הפעולה המדינית הציונית, לא היתה אותה שעה שום אישיות בעלת שיעור קומה מן הארץ, ולא כוון אליה שום מאמץ מדיני או מודיעיני. אנשי המשרד הציוני במקום הזעיקו אמנם את טדי קולק ואת גולדה מאירסון לבוא ללונדון ולקבל על עצמם את ריכוז עבודת המודיעין והפעילות המדינית, אך לא נענו.¹⁰⁴

מבוכה גדולה שררה בכל הנוגע לכוונות הבריטים ולתכניות הפינוי שלהם. על רקע משקעי תקופת המאבק שררה בחוגים רבים ביישוב תחושה של אי-אמון בבריטים, וגם גורמי המודיעין היו נגועים בה. זמן קצר לאחר הכרזתו של שר המושבות נפוצה סברה, שהסתמכה על ציר הפרלמנט ריצ'ארד קרוסמן, כאילו אין לפי שעה בכוונתם של הבריטים לפנות את הארץ כולה, אלא להתרכז בחלק היהודי

בלבד כדי למנוע עלייה והתארגנות של 'ההגנה'. סברה זו הוכחשה עד מהרה באוזני יעקב הרצוג בידי פקיד בכיר בממשלה.¹⁰⁵ מצד אחר ידעו מקורות במשטרה לספר כבר באמצע אוקטובר 1947, כי 'תאריך הפינוי נקבע לתקופה שבין אפריל למאי 1948'.¹⁰⁶

מאז הועלתה תכנית החלוקה של ועדת פיל בשנת 1937 חשבה ההנהגה הציונית על סיומו של המנדט הבריטי והחלפתו במשטר אחר בארץ במונחים של תקופת מעבר, שתימשך כשנתיים. איש לא ראה בחזונו את הבריטים יוצאים ולמחרת שורר בארץ משטר אחר. גם עתה, בתחילת אוקטובר 1947, דיווח המשרד הציוני בלונדון על דיונים שהתקיימו שם על הסדר שישורר בתקופת המעבר. לא היה ברור אם במונח 'תקופת מעבר' מתכוונים הבריטים לפרק הזמן שיידרש להגשמת החלטת האו"ם או לזה שיידרש להם לפינוי צבאם, אך הדיווח ציין שלושה עקרונות: א) התאמת ממדי העלייה ליחס המספרי הקיים בין יהודים לערבים בארץ; ב) ביטול הסוכנות והקמת נציגויות נבחרות, יהודית וערבית; ג) מתן גישה למדינות ערב לנמלי ארץ-ישראל. הדיווח מלונדון הוסיף:

ידידינו כאן אומרים שההודעה לעזוב אינה תכסיסית בלבד, ולכן עלינו לעמוד על המשמר על דבר הסדר וצורת היציאה.¹⁰⁷

כל הידיעות האלו היו בגדר שמועות וניחושים בלבד. למעשה, לא היתה עדיין לבריטים בתקופה זו תכנית פינוי, ודאי שלא לוח זמנים לביצועה. אמנם אטלי וכווין כבר חשבו על פינוי שיימשך שישה חודשים, אולם מספר שותפי הסוד היה מצומצם ביותר, ולא כלל אפילו את הנציב העליון, הגנרל קנינגהאם ואת מפקד הצבא בארץ-ישראל, הגנרל מקמילן.¹⁰⁸ בתחילת אוקטובר עדיין לא היה ברור לנציב העליון אם ממשלתו מתכוונת לפינוי מסודר, תוך העברת השלטון ליורשי המנדט, או לפינוי חפזו שישאיר אחריו חלל ריק. בעקבות שאלתו הובהר לו, כי כנראה תועדף האפשרות השנייה.¹⁰⁹ קנינגהאם היה משוכנע גם לאחר מכן, שכוח צבאי בריטי יישאר בירושלים כדי לשמור על המקומות הקדושים עד למציאת הסדר.¹¹⁰ משהו מן המדובר במשרדי הממשלה בירושלים על רקע חליפת המברקים עם לונדון בענייני הפינוי הגיע לידיעת הש"י. אחת הידיעות החשובות עסקה בתוכנה של ישיבת ראשי מחלקת הממשלה בראשותו של המזכיר הראשי, שבה נדון עניין הפינוי הצפוי:

מסתננות ידיעות על תכנית פינוי באדמיניסטרציה הבריטית. התכניות בשלב של דיונים ובירורים. ... קיימת ההנחה שההנהגה [צ"ל: 'ההגנה'] תוכל להשתלט על השטח היהודי בתפקיד משטרת, אך נכונותם של הערבים להרחיק לכת במהומות לוטה בערפל. מביאים בחשבון גם, שלא תהיה להם ברירה אלא להשאיר אנדרלמוסיה בארץ.¹¹¹

הדיונים על תכנית הפינוי נמצאו בשלב מוקדם מאוד, אך דווקא בשל כך נסובו סביבם שמועות משמועות שונות, שנפוצו בין הפקידות במשרדי הממשלה, וממנה הגיעו אל עיתונאים שונים ואל מודיעי המחלקה המדינית של הש"י. הציתות לשיחות טלפון של פקידים ושל קציני משטרה בריטיים, ששוחחו ביניהם על

אפשרות הפינני, תנאו ולוח הזמנים שלו, הוסיף ידיעות והשערות בעניין זה.¹¹² ואולם העובדה הברורה היחידה באותו שלב היתה הכרזתו של שר המושבות, כי בריטניה נחושה בדעתה לפנות את ארץ־ישראל. מלבדה היו רק הערכות אישיות לא־מחייבות של פקידים וקצינים, שלא השתייכו למקבלי ההחלטות או למשפיעים עליהן, והתבטאויות סותרות ושמועות שרווחו בחוגי הפקידים הבריטים והיהודים שהסתופפו בחברתם.¹¹³ הרכילות והשמועות נופחו בידי עיתונאים זרים, אשר כבר בתחילת אוקטובר ידעו לספר, 'שמפקדי צבא בארץ קיבלו מעטפות חתומות המכילות כאילו הוראות על הסידורים ליציאה מן הארץ'.¹¹⁴ באמצע אוקטובר 1947 סוכמו הידיעות על התכונה לפינני כדלקמן:

במפקדת הדיוויזיה השישית נערכו התייעצויות על בעיית הביטחון ועל החלטת הפינני. ... במזכירות הראשית נתקבלו הוראות לסידור 'האדמיניסטרציה לתקופת ביניים'. מנהל מחלקת העבודות הציבוריות הודיע לפקידים מחלקתו (בהסתמכו על המזכיר הראשי) שיש להכין תכניות למקרה של יציאה תוך חודש והשארית תהו ובוהו. ... בחוגי המפקח הכללי של המשטרה יודעים לנקוב בתאריך אפריל – מאי 1948 כתאריך הפינני. מאידך: את התקציב של הצבא לשנה הבאה מחשבים לפי תקן של 45,000 איש. ... נתקבלה הוראה דחופה ממשד המושבות להפסיק את ההכנות למבצע הפינני המבוהל, עד להודעה חדשה.¹¹⁵

ראשי מחלקה מ', בוריס גוריאל ויגאל קמחי, ניסו על סמך הידיעות והמסמכים שהצטברו במחלקה בתחילת אוקטובר להעריך את מגמתם של הבריטים. לדעתם היה גל השמועות הסותרות מכוון, והיתה זו מלחמת עצבים יזומה שניהלה בריטניה נגד היישוב. הם העריכו כי הממשלה בלונדון עדיין לא קבעה את מועד הפינני ולא הכינה תכנית לחיסול המינהל בארץ, אך מנוי וגמור עמה לחסל את משטר המנדט על כל התחייבויותיו. בהסתמכם על דברי קרוסמן טענו, שהפחתת חיל המצב בארץ ופריסתו מחדש נעשו מתוך שיקולים קיסריים ואינם קשורים במדיניות החדשה בארץ־ישראל, שטרם נקבעה. היתה להם השקפה ברורה לאן חותרת ממשלת בריטניה:

את ההכרזות מטעם הממשלה כי תשאיר את ארץ־ישראל בלי כל פתרון, במצב של תהו ובוהו, יש לקבל כלחץ פוליטי וכאיום גרידא. כוונת הלחץ היא להכניע את היישוב לקבל תכנית בריטית מקורית, אשר מצאה את ביטוייה בהצעת מוריסון־גריידי 1946.

לדעתם, הטון במינהל המקומי נקבע בידי 'חוג שונאי ציון מובהקים' (חוג המזכיר הראשי גרני) שהוא בלי ספק קשור עם אנשי הבריגדיר קלייטון. על חוג זה הוטל תפקיד להשיג, בכל האמצעים, את 'המינכן הציוני'. שאר הממשלה, והנציב העליון קנינגהאם בראשה, 'עומדת נבוכה וחסרת־אונים במערכה זו'.¹¹⁶ קונספציה זו של מחלקה מ, שנתמכה בידי דיווחיו של ששון מניו־יורק, השתרשה והתקבלה על דעתם של ראשי המחלקה המדינית והש"י, והיתה לה השפעה רבה על הערכות המצב וקבלת ההחלטות ערב מלחמת העצמאות ובחודשים הראשונים שלה.

המחלקה הצביעה על ידיעות רבות שכאילו תמכו בה, אך למעשה, הן לימדו יותר על מגבלות נגישותיה והבנתה את הבריטים.

משרדי ממשלת בריטניה הנוגעים בדבר עדיין התווכחו ביניהם על שיטת הפינוי ולוח הזמנים שלו.¹¹⁷ כדי ליישב את המחלוקות ולגבש תכנית מוסכמת שתביא בחשבון את צורכי כולם הוקמה ב־30 באוקטובר 1947 'ועדת ארץ-ישראל' של הקבינט. היתה זו ועדה של פקידים וקצינים שבחנה את ההיבטים השונים של הפינוי הכללי, בירושלים, וביחסי בריטניה עם מדינות ערב.¹¹⁸ בו בזמן עסקו המטות הכלליים של שלוש הזרועות בהכנת תכניות הפינוי המפורטות שלהן.¹¹⁹ מלונדון דיווח המשרד הציוני כי פקיד בכיר יצא לבחון את התכניות שהוכנו בארץ-ישראל, אך עדיין לא נתקבלה החלטה על תכנית כלשהי.¹²⁰

ב־7 בנובמבר דנה ועדת 'ההגנה' של הממשלה בהמלצותיה של ועדת הפקידים והחליטה כי פינוי הממשל והכוחות הבריטיים יושלם עד ל־1 באוגוסט 1948, וכי לא יושארו כוחות להגן על המקומות הקדושים בירושלים. ראשי המטות ושר המושבות הונחו להתאים את תכנוניהם לקביעות אלו, והוחלט כי יש להתחיל מיד בהעברת מחסנים ומלאים מן הארץ.¹²¹ בשבועיים שלאחר מכן עסקו ראשי המטות והנציב העליון בתרגום העקרונות האלה לתכנית פינוי, ולצורך זה נקרא ללונדון מפקד הצבא הבריטי בארץ, גנרל מקמילן.¹²² התכנית שגובשה הועברה אל ועדת הפקידים לענייני ארץ-ישראל, וב־25 בנובמבר הוגשה לאישור ועדת השרים לענייני הגנה. לפי התכנית היה הפינוי צריך להתבצע מדרום לצפון בארבעה שלבים: מחוז עזה יפונה עד סוף פברואר; ירושלים, מחוז לוד וחלק מן השומרון יפוננו עד סוף מאי; שאר השומרון והגליל יפוננו עד סוף יוני; ומובלעת חיפה תפונה עד סוף יולי 1948. כעבור יומיים אושרה התכנית בידי השרים.¹²³

לש"י לא היה מידע על התכניות שגובשו בלונדון, ואת מסקנותיו על תכנית הפינוי, עיתויו ומהלכו הוא גיבש מתוך ידיעות של מודיעים על שיחות חיילים בריטיים, על הוראות שהופצו ביחידות בעניינים שגרתיים, כגון ביטול חופשות המולדת החל ב־1 בדצמבר 1947, שינויים בזכויות הפטור ממכס של חיילים, נוקשות יתרה בטיפול בעניינים כספיים של הצבא וצמצום בפעילות בינוי ואחזקה.¹²⁴ ערב החלטת עצרת האו"ם נודעו לש"י לראשונה, ככל הנראה ממסמך ממשלתי, פרטים רבים ומהימנים על הסידורים שעושה המינהל לקראת הפינוי.¹²⁵

גורלם של הלגיון הערבי וחיל הספר העבר-ירדני

במסגרת ההתעניינות בתכנית הפינוי הבריטית גילה הש"י עניין מיוחד בגורלם של הלגיון וחיל הספר. שני הכוחות העסיקו את הש"י רבות בשנים 1944-1945, כאשר צורפו אל חיל המצב הבריטי ונפרסו בארץ. ואולם מאז השתנו סדרי העדיפויות של הש"י, העניין בהם פחת, המידע שנאסף בשעתו התיישן, הכיסוי השוטף הצטמצם מאוד ולא הדביק את פערי המידע. הידיעות על חיל הספר היו כלליות מאוד, ונגעו לפרטים בסיסיים של מיקום מחנותיו, מבנהו וסוגי כלי הנשק שצויד בהם. העניין בחיל הספר התחדש בקיץ 1947, אולם סקירה שהוכנה עליו כמעט ולא הוסיפה

נתונים על אלה שנאספו בשנת 1945.¹²⁶ מספר היהודים בחיל, שעמד בתקופת מלחמת העולם על 130, ירד בשנת 1947 לשבעה בלבד, ונראה שרוב המידע נשאב מהם.¹²⁷ עוד פחות מזה היה ידוע על הלגיון, שבו לא שירתו יהודים, החומר שברשות הש"י והמחלקה המדינית נאסף ברובו עוד בשנת 1945 ולא היה מעודכן. מדינות ערב ראו בהכרזה על הפיני הבריטי עדות למזימה להשאיר את ארץ-ישראל הערבית בידי הלגיון ועבדאללה.¹²⁸ מנקודת מבטה של 'ההגנה' נמנו שני הכוחות האלה עם חיל המצב הבריטי בארץ-ישראל ועמדו תחת פיקודה של המפקדה הבריטית בארץ. ואולם היה חשש שכאשר הבריטים יפנו את הארץ, יישארו חיילי כוחות אלה ויצטרפו לכוח הערבי שיילחם נגד היישוב. אמנם בתחילת אוקטובר ציפה הש"י, על סמך ידיעות שהגיעו אליו, ליציאתן הקרובה של יחידות הלגיון מן הארץ.¹²⁹ ואולם באמצע אותו חודש כבר נראתה בעיקר הסכנה שבהצטרפות הלגיון למקומיים שיפעלו נגד היהודים, ונפוצו שמועות כאילו דנים הבריטים בשחרור הקצינים הבריטים המושאלים ללגיון מן הצבא הבריטי, כדי שיוכלו להישאר בתפקידיהם במקרה של מלחמה.¹³⁰ בימי המתיחות בצפון (ראה לעיל) נחשבה נוכחות הלגיון כאיום מיידי אם תפרוצנה מהומות בארץ, והש"י שינה את מקומו של המאמץ האינסופי בסולם העדיפויות. סיכון מיוחד היוותה קרבתן של שתי פלוגות הלגיון, שחננו במחנה תל-ליטווינסקי (לימים תל-השומר), לריכוזי היישוב היהודי בגוש דן ובתל-אביב.¹³¹

הבריטים עצמם טרם החליטו מה יעשה בלגיון ובחיל הספר לאחר הפיני והיו נתונים בעניין זה ללחצים מנוגדים. על פי ידיעה מלינטון בלונדון ביקש משרד המושבות לפרק את חיל הספר, ואילו משרד המלחמה העדיף לפנותו מארץ-ישראל ולהשתמש בו במקום אחר במזרח התיכון.¹³² הנציב העליון תבע מאז סוף 1946 להחליף את הלגיון בכוחות אחרים, אך נסוג מעמדתו לנוכח לחצי הצבא. ההחלטה על גורל הלגיון היו השלכות על היערכותם הצבאית של הבריטים במזרח התיכון לאחר הפיני, כמו גם על יחסיהם עם מדינות ערב, עם ארצות-הברית ועם האו"ם, וכמובן עם הסוכנות.¹³³ עבדאללה קיווה, שנוכחות הלגיון בארץ תבטיח את שליטתו בחלקה הערבי ולפיכך ביקש להשאירו בה. מכיוון שהיה לו הסכם עם הסוכנות, ראה במופתי את המכשול העיקרי בדרך להגשמת שאיפותיו.¹³⁴ לעומת זה הזהירו הדיפלומטים הבריטים במדינות ערב האחרות, כי אלו לא תשלמנה עם השתלטות עבדאללה על ארץ-ישראל הערבית, ואילו הגנרל קנינגהאם עמד על פיניו של הלגיון בהדרגה, במקביל לפיניו הצבא כולו.¹³⁵ על פי המלצת ועדת ארץ-ישראל החליטה ועדת השרים לענייני הגנה כי חיל הספר יפורק ממשקו ויפורז לפני פיניו של הממשל האזרחי מן הארץ, ואילו הלגיון יוחזר עד מועד זה לעבר-הירדן המזרחי. נוסף על כך יזוהר עבדאללה, כי מעורבות של הלגיון במעשי איבה בארץ-ישראל תביא להפסקת התמיכה הכספית הבריטית בהחזקתו ולהרחקתם של הקצינים הבריטיים ממנו.¹³⁶

'אפשר לאמור בביטחון, כי הבריטים ינסו למנוע ביצוע החלטות או"ם'

התלבטויות והחלטות אלו של ממשלת בריטניה לא היו ידועות לגורמי המודיעין ביישוב. בהעדר מידע ממשי על הכוונות וההחלטות הבריטיות הנוגעות לפינוי הושפעו הערכות המודיעין שהוגשו להנהגה מהלוך הרוחות האנטי-בריטי הכללי. הערכות אלו התבססו על הנחת יסוד כי אין בכוונתה של בריטניה למלא את החלטות שתתקבלנה באו"ם, וכי מטרתם האמיתית היא להכשיל את הגשמתן ולכפות פתרון בנוסח תכנית מוריסון, שגרסה חלוקה של ארץ-ישראל לקנטונים אוטונומיים ושמירת הממשל המרכזי בידי בריטניה. כך אמר זסלני לג'יילס כדי להבהיר לו ש'המזימה' הבריטית ידועה ליהודים ולא תצלח.¹³⁷ זסלני פירש את ידיעות מחלקה מ' על ההכנות לפינוי כאישור למזימה:

מכל מה שידוע לנו ברור, כי יעשו הכול להכשיל ניסיונותינו ומאמצינו להקמת אדמיניסטרציה בארץ, וייצרו עובדות מוגמרות ... כדי להעמיד את האדמיניסטרציה שנקים במצב של חוסר אונים. הידיעות המגיעות בימים האחרונים ... מוכיחות כי תכנית החיסול השרירותי, שנסתמנה בשיחתו המפורסמת של גרני עם ראשי המחלקות, בעינה עומדת.

בעקבות שיחתו עם ג'יילס, שסיפר לו על תמיכת הבריטים במוסה אל-עלמי כדי להוריד את קרנו של המופתי, סיכם זסלני את המצב באמצע נובמבר 1947:

אפשר לאמר בביטחון שהבריטים ינסו בכל הדרכים למנוע ביצוע החלטות או"ם ... [הם] עומדים על דעתם, כי הפתרון היחיד לבעיה היא תכנית נורי-מוריסון. כל מה שהתרחש בימים האחרונים מאשר, כי הבריטים מתכוונים להטיל על הארץ את תכניתם ... ותהיה החלטת או"ם אשר תהיה. כדי לבצע את זממם יחליפו את המופתי. ... המועמד למנהיגות הוא מוסה אל-עלמי. ... התכנית למעשה היא, שברגע המתאים יכבשו צבאות עבר-הירדן בעזרת כוחות קטנים מעיראק וסוריה את כל ארץ-ישראל מחוץ לאזורים המאוכלסים רוב יהודי. ... ההנחה הבריטית היא, כי כוחה של 'ההגנה' אינו מספיק כדי למנוע כיבוש ערבי של האזורים הערביים. ... לאחר שיתבצרו הערבים ברובה של הארץ לא יהיה ליהודים כוח מספיק להדפם מעמדותיהם; יתר על כן, הם סבורים, כי לאחר מעשה יימצאו גם יהודים 'נכבדים' אשר יסכימו להתפשר עם העובדה המוגמרת, ואז תימצא אולי דרך גם לאנגלים לחזור לארץ כגורם מפשר בין היהודים והערבים.

זסלני הושפע מהיכרותו הממושכת עם קלייטון ומעמדותיו של האחרון. קלייטון היה מתנגד חריף של חלוקה, ולו גם בהסכם יהודי-ירדני. ואולם באותה תקופה כבר ירדה קרנו בעיני מעצבי המדיניות הבריטית בלונדון, ובמקומו החל לדרוך כוכבו של קירקברייד וגברה התמיכה בקו שהטיף לו: טיפוחו של עבדאללה וסיפוח החלק הערבי של ארץ-ישראל לממלכתו. זסלני קבע בהמשך תזכירו, כי המלך עצמו אינו מעורב במזימה, וכי הבריטים פועלים מאחורי גבו באמצעות ראש ממשלתו, סמיר אל-ריפאעי.¹³⁸

הערכתו של זסלני היתה מופרכת, כפי שמלמדות התעודות הבריטיות. ואולם גם בלי לחשוך בכוונותיהם של הבריטים העריך הש"י, כי אין ביכולתם של אלה לעמוד

בלות הזמנים של הפיננסי כפי שצוין בשמועות השונות. הסיבה העיקרית לכך היתה התלות הקיימת, להערכת הש"י, בין יציאת הצבא הבריטי מהודו לנסיגה מארץ-ישראל.¹³⁹ כל ההערכות האלו היו ספקולטיביות, ואילו כמה שנוגע למידע ממשי על הכוונות ותכניות הבריטיות ועל הערכתם של הבריטים את התגובות הצפויות לפינוי מן הצד הערבי והיהודי גם יחד לא היו בידי המודיעים המהימנים ביותר של מחלקה מ' יותר מסברות שהושמעו בשיחות סאלון.¹⁴⁰ גם ידיעות שהסתמכו לכאורה על ישיבות של פורומים צבאיים בכירים התגלו כמוטעות. כך, למשל, בעצם הימים שבהם נדונה ואושרה תכנית הפינוי בלונדון הסתמך הש"י על התייעצויות שנתקיימו בדרג בכיר במפקדת המזרח התיכון בקהיר, כשקבע כי הדיוויזיה המוטסת השישית תעזוב את הארץ בדצמבר, ואילו עזה תהיה אחרונה לפינוי.¹⁴¹

'הוא היה הראשון להתעורר בחרדה ולבוא בריצה אלינו'

בהעדר תמונה ברורה על הנעשה בצד הבריטי ועל מידת הממשות שבפעולות המופתי והליגה הערבית, הוחלט לפנות לגורם הערבי היחיד שעמו היו לסוכנות קשרים ישירים ואינטרסים משותפים, ולנסות לברר את המצב באמצעותו. הקשרים עם עבדאללה הוקפאו מאז פגישתו של דנין עמו ב־21 באוגוסט 1947 והתחדשו רק לאחר ועידת צופר וערב ועידת עליי. עבדאללה, לא פחות מן היהודים, היה נתון בערפל בכל הנוגע לכוונותיהם האמיתיות של 'בני בריתו' הבריטים והערבים. הוא דאג שמא תגרום החלטת האו"ם ליהודים להסתלק מן ההסכם עמו, ובעיקר חשש לגורל שאיפותיו בסוריה. ב־7 באוקטובר 1947 הוא שלח אפוא את רופאו ד"ר סתי לפגישה עם שמעוני וכידו איגרת אל ראשי הסוכנות שביטאה את חששותיו וחדותיו וביקשה להיפגש עם מנהיג יהודי בעל סמכות:

אז נוכל לקשור את המדיניות האנגלו-סאקסית לתועלת שני הצדדים ... ולקידום תכנית סוריה הגדולה בכוח רב, וכן להדיפת המדיניות הסעודית. אין שני הכיוונים האלה מקובלים על הבריטים באופן עקרוני. אחרי שנגיע לידי הסכם בנקודה הזאת, זאת אומרת אחרי שחרור חיג'אז וסוריה, נהיה מוכנים לתת לכם את ההקלות המרחיקות ביותר, היינו הסכם וייצמן-פייצאל.

שמעוני ביטל את חששותיו של עבדאללה מפני השפעה בריטית אפשרית על המדיניות הציונית כ'דמיוניים'. הוא הבטיח להעביר את הפנייה לממונים עליו, אך הציע לדחות את הפגישה – עם בן-גוריון עצמו או עם גולדה מאירסון – עד לאחר שובו של ששון מניו-יורק לארץ (ראה לעיל). שמעוני ביקש להיוודע בעיקר על ההתפתחויות האחרונות במחנה הערבי: החלטות ועידת צופר ומה צפוי בוועידת עליי. בעניינים כאלה שימש סתי כדוור בלבד, והתשובות היו צפויות להתקבל כעבור זמן מה מעבדאללה עצמו. הסברו של שמעוני למצב רוחו הקודר של המלך היה פשוט, וכך גם פתרונו:

החשש והחשד כלפינו הכלולים באיגרתו – יש לי רושם שיש להבינם גם

מתוך העובדה שבמשך חודשיים לא מסרנו לו את [התשלום] 'המגיע לו'.
עניין זה תוקן בפגישה האחרונה.¹⁴²

ממקורות המידע של המחלקה המדינית בניו-יורק, שהיו בעלי אוריינטציה סורית, הצטיירה תמונה שונה. ששון הבריק משם כאילו התחייב עבדאללה כלפי הליגה הערבית להסתלק מתביעותיו ל'סוריה רבתי' למשך דיוני עצרת האו"ם. הוא ביקש אפוא לברר את הדבר, להשיג מן המלך הצהרה הפוכה ולפרסמה בהרחבה באמצעות עיתונאים אמריקניים.¹⁴³

יומיים לאחר מכן הופיע סתי שוב בירושלים ובפיו הצעה של עבדאללה לתווך בין היהודים לבין הערבים. הימים היו ימי הדאגה מפני ההחלטות שתתקבלנה בוועידת עליי (ראה לעיל). הסוכנות הציגה שאלות נוקבות, ועבדאללה ניסה להרגיע:

היום יגיעו לבירתי ה"ה צלאח ג'אבר, ראש ממשלת עיראק, עזאם וסאמיר רפאעי. מן השיחה אתם נדע מה שלא ידוע לנו עד כה. ... ואילו במה שנוגע לשאלות ששאלתם אותי, הרי אין להן כל יסוד, ואני מקבל על עצמי להמציא לכם ידיעות ממה שאשמע עוד בטרם תשאלוני.

בעקבות השיחה עם סתי הוסיף שמעוני, כי -

הוא [סתי] מרגיע שמאיר [עבדאללה] יודע היטב שהמופתי הוא אויבו המסוכן ביותר. ... ולו היה ממש בשמועות, הרי הוא היה הראשון להתעורר בחדרה ולבוא בריצה אלינו.

שמעוני ראה בכך אישור - אם אין זו הטעיה מכוונת מצדו של המלך - כי בהחלטות ועידת עליי אין כל ממש וההכנות למלחמה הן על הנייר בלבד. את התשובה להצעות המדיניות בדבר תיווך השאיר שמעוני לפגישה בין המנהיגים עצמם.¹⁴⁴ לאחר שובו של ששון מניו-יורק הוחלט לקיים דו-שיח בדרג בכיר עם עבדאללה. לקראת הפגישה הכין ששון סיכום של תמונת המצב בצד הערבי. הפעילות הערבית התפתחה על פי הקווים שהותוו בוועידות צופר ועליי. המשלחות באו"ם המשיכו במאמצייהן לסכל את תכנית החלוקה. עזאם פחה המשיך במאמציו להתגבר על חילוקי הדעות הבין-ערביים ולגבש קואליציה מלוכדת, לפי שעה בלי הצלחה. הוועד הערבי העליון המשיך בהכנות ליום שלאחר החלטת האו"ם: הקמת ממשלה פלסטינית גולה; מניעת התערבות ירדן ועיראק במהלך הפינוי הבריטי; ארגון כנופיות, צבירת נשק, הכשרת מפקדים, איסוף כספים והכנת תשתית של ועדות לאומיות שתנהלנה את המאבק; הכנות לפלישה של כוחותיו יחד עם מתנדבים שיבואו לעזרתם; ייזום פרובוקציות כדי לגרור את מדינות ערב להתערבות.

לעומת זה הצביע ששון על עיכובים בהפעלתן של הוועדות שעל הקמתן הוחלט בכינוסי הליגה הערבית בספטמבר-אוקטובר 1947. הממשלות הערביות עדיין לא מינו את נציגיהן, ולא תרמו כספים, נשק ואנשים, אך קאוקג'י פעל באופן עצמאי, שלא על דעת המופתי. ששון לא ידע להצביע על קשר בין פעולותיו של קאוקג'י להחלטותיה של הליגה.

ששון לא ראה בנסיעותיהם של אנשי האופוזיציה ללבנון סימן לכך שהם נרתמים

למרכבתו של המופתי, אלא עדות לרצונם לשמור כלפי חוץ על חזית פלסטינית אחידה וניסיון להגיע להסדר מוסכם על שטחי השפעה שיבטיח את שלטונם במרכזהם המסורתיים: שכם, חברון, עזה ויפו. בה בעת פנו יריבי המופתי גם אל שליטי מדינות ערב, ובייחוד עבר-הירדן ועיראק, וביקשום לקבל על עצמם את הטיפול בשאלת ארץ-ישראל ולהרחיק ממנו את המופתי.¹⁴⁵

ב-17 בנובמבר 1947 נפגשו גולדה מאירסון, ששון ודנין עם עבדאללה בנהריים. הנושא המרכזי בשיחה היתה ההחלטה הצפויה על חלוקת הארץ ועמדתם של היהודים אם ינסה עבדאללה להשתלט על החלק הערבי. המלך הכריז, כי הוא מסכים 'לחלוקה אשר לא תבייש אותי בפני העולם הערבי, עת אופיע כדי להגן עליה'. היהודים הציעו לו לארגן משאל עם 'מוזמן' והמלך דחה את הרעיון. תוך כדי השיחה סיפר המלך פרטים על ההיערכות בעולם הערבי, על ביקורה של משלחת הליגה אצלו ועל החלטתו שלא להתיר לצבאות הערבים, ובכלל זה לצבא עיראק, מעבר דרך ארצו לארץ-ישראל. עבדאללה התייחס בביטול מופגן לדיבורים על התערבות צבאית של מדינות ערב ולתכניות ההתקוממות של המופתי. הפגישה הסתיימה בהחלטה לשוב ולהיפגש לבירור נוסף לאחר החלטת האו"ם.¹⁴⁶

'עזאם דרש מהמלך שצבאו ישתתף בכיבוש הארץ'

דברי המלך מצאו תימוכין בידיעה שנרשמה בסיכום היומי של הש"י ביום שלפני הפגישה, ודיווחה על תמורה בעמדת מזכיר הליגה:

עזאם דרש מהמלך שצבאו ישתתף בכיבוש הארץ, בתנאי שגם צבא סוריה והלבנון יפעל בה. המלך נתבע להימנע מלספח ... את האזורים הנכבשים בלי הסכמתה של הליגה. לעומת זאת תישא הליגה בחלק מהוצאות הכיבוש. המלך הסכים לתנאי הראשון, אך התנגד בתוקף להקמת ממשלה ערבית עצמאית ולשיתוף פעולה עם המופתי. ... עזאם שוכנע בצדקת עמדתו של המלך והודיע, שהליגה מסכימה להרחיק את המופתי מהתערבות, אם כי אין ביכולתה למנוע אותו מלארגן כנופיות כל זמן שאין היא נדרשת לשאת בהוצאותיהן.¹⁴⁷

למרות דבריו המרגיעים של עבדאללה נמשכה זרימת הידיעות על ההכנות הערביות למלחמה. אחד ממודיעיה של המחלקה המדינית במצרים דיווח בנובמבר 1947 על פעילות רכש גוברת של מצרים ושל מדינות ערביות אחרות, רכש שמקצתו לפחות היה מיועד, לדבריו, להברחה לארץ-ישראל. המקור התרכז בעיקר בידיעות על פעילותם של קצינים מצריים בארץ-ישראל או בעניינים הנוגעים לה. הוא סיפר גם על שליחים של המופתי הקונים נשק קל במצרים ומבריחים אותו ארצה, אך שמעוני הטיל ספק באמינות דיווחיו.¹⁴⁸ מקור אחר במצרים דיווח על הקמת הוועדה הצבאית של הליגה ונקב בשמות אחדים מחבריה, בציינו בטעות שהמופתי מיוצג בה על ידי קאוקג'י.¹⁴⁹

סוכן המחלקה המדינית בעיראק הצליח לחדור לקבלת פנים שנערכה בבגדאד לכבודו של עזאם פחה, מזכיר הליגה הערבית, ואף שלח תמונות מן המסיבה

כהוכחה, אך משתתפי המסיבה נזהרו בלשונם ומלבד הכרזות כלליות על נכונות לשלוח צבא עיראקי לעזרת הפלסטינים לא עלה בידו גלות פרטים של ממש על תכניותיה של ממשלת עיראק.¹⁵⁰ הידיעות מסוריה, לעומת זה, סיפרו על כך שההכנות שם כמעט הסתיימו:

המתנדבים מסוריה יתקפו, לפי התכנית, את המושבות היהודיות סמוך לגבול, וכבר נקבעו הכפרים שמהם תבוצענה הפעולות. המתנדבים מתאמנים במלחמת גרילה בהרי קוניטרה ובחוראן ומפקדם הוא מחמוד אל-הינדי. לכל אדם נמסר נשק ו-150 לירות סוריות, ואילו הלבוש יישאר ערבי – כופייה ועקאל. ... כוחות פרשים ישמשו כתגבורת לאנשי מחמוד אל-הינדי. מדברים גם על כך שלרשותם תועמדנה כמה מכוניות משוריינות בהתאם להתפתחות המצב.

המודיע ציין את נוכחותם של מוסלמים יוגוסלבים מבוסניה בדמשק, מאלה ששירתו בלגיון המוסלמו שהקים המופתי במסגרת הצבא הגרמני במלחמת העולם, וקיסר עובדה זו עם ארגון של הכנופיות. עד-מהרה פרח דמיונם של המודיעים והם החלו לדווח גם על 'מומחים גרמניים' המגיעים לדמשק כדי לייצג ולסייע. הידיעות התייחסו לארגונו של 'צבא ההצלה' בידי קאוקג'י ביוזמת הליגה הערבית ולארגונו של כנופיות מתנדבים ביוזמת המופתי, אך לא הבחינו בין אלו לאלו. אף על פי כן אישרו המודיעים את קיומם של חילוקי דעות בין המופתי לליגה. לדבריהם, רצה המופתי להכריז על המרד מיד עם פרסום ההודעה על הפינוי בלי להמתין להשלמתו. הליגה התנגדה, והמופתי האשים אותה, כי היא 'משתעבדת לעבדאללה'.¹⁵¹

בארץ-ישראל לא ניכרה עדיין כל תכונה ממשית לקראת המאורעות, אך אחדים מן המודיעים הערבים של הש"י בארץ עמדו על דעתם שלמרות העדר סימנים מובהרים בשטח, נחושה דעתו של המופתי לפתוח במאורעות. הם סיפרו על משלוחי נשק קל שהוברח לארץ, על צעירים היוצאים להתאמן בקטנה שבסוריה, ועל חלוקת נשק בידי עסקנים שונים. כמו כן סיפרו על התעניינותם של קאוקג'י מחד גיסא ושל מפקד צבא לבנון מאידך גיסא ביישובים היהודיים בארץ.¹⁵² יחד עם זה, לא היה לש"י מושג על מידת דחיפותו של האיום המסתמן. חמישה ימים לפני ההחלטה על החלוקה בעצרת אר"ם ושבוע לפני פרוץ המאורעות, נראה היה עדיין שמדובר באיום לטווח של חודשים אחדים לכל המוקדם:

תיאור נאמן על תכניותיו של המופתי מסר לטנא מקור ערבי מוסמך [המאשר] ידיעות קודמות שהגיעו ממקורות שונים: המופתי לא אמר נואש ובדעתו להקדים את תכניות החבר הערבי וליצור עובדה של התנגשות מזוינת בין ערבים ויהודים שתעמיד אותו שוב בראש הציבור הערבי בארץ. נעשית פעולת הכנה להתקפות על יישובי הנגב ועל יישובים קיצוניים בגליל. ... בפעולות יפתחו בעוד חמישה חודשים לערך, בהתחשב עם עונת הזריעה והקטיף. מכל מקום יספיק המופתי להקדים את החבר הערבי, אשר לא יתחיל בפעולות לפני גמר הפינוי הבריטי, שיימשך עד הסתיו הבא. עד היום חילק המופתי כמיות אפסיות של נשק למקורביו, על מנת ליצור רושם שהוא מחלק ציוד ושעת הפעולה קרבה. את הנשק המיועד למאורעות אין המופתי מחלק. ...¹⁵³

ממסמך בריטי – סקירה שבועית של ה-FSS – למד הש"י על ידיעות שהגיעו לבריטים ולפיהן –

במקרה שהחלוקה תאושר על-ידי האו"ם, יתקיף הצבא הסורי את הנקודות היהודיות שעל הגבול. הצבא הסורי יעזר באנשי הכנופיות מהארץ. אחרי קרב קצר יחזרו הכוחות הסוריים לאדמת סוריה ושם יקבלו תגבורת וציוד חדש. באמצע חודש דצמבר תתחיל התקפה פתאומית משולבת – מצפון בידי הצבא הסורי, מדרום בידי הצבא המצרי, ובארץ בידי הכוח הערבי הארצישראלי. לפי התכנית תיכבש הארץ במשך כשבוע ימים, וביום 22 בדצמבר 1947 – לאחר שתושלם הפעולה – יכריזו על הקמת מדינה ערבית עצמאית ועל הרכבת ממשלה ערבית.¹⁵⁴

ידיעות אלו שיקפו משאלות לב ושמועות שרווחו בקרב ערביי הארץ, ולא זכו להתייחסות רצינית, לא אצל הבריטים ולא אצל הש"י וקברניטיו.

‘הערבים מצפים למאורעות בארץ בסוף מארס’

ערב החלטת האו"ם הסתמך הש"י על מקור צבאי שקבע, כי ‘הערבים מצפים למאורעות בארץ בסוף מארס [1948], כאשר עד תאריך זה יעזוב את הארץ הגוף העיקרי של הצבא הבריטי’.¹⁵⁵ אין פלא אפוא, שקברניטי היישוב, שהתכנסו באותו יום לישיבת ועד הביטחון היישובי, דנו בעניינים שגרתיים, לא היו מודעים לסכנה המתקרבת, ורק רשמו לפנייהם את הודעת מטה ‘ההגנה’, שלקראת החלטת האו"ם יוכרוז על ‘מצב א’, שהיה מצב הכוננות הנמוך ביותר בארגון.¹⁵⁶

באותו יום, ה-27 בנובמבר 1947, הגיש צפואת דין-וחשבון שני לליגה הערבית ובו קבע שלא יהיה אפשר להתגבר על הציונים בכוחות בלתי-סדירים. צבאות ערב, הוסיף, אינם ערוכים למלחמה ממושכת ומלחמה כזו תהיה לטובת האויב. הוא המליץ אפוא לרכוז כוחות עדיפים ולפעול במהירות. בינתיים, הדגיש, יש לתת עדיפות ראשונה במעלה לאימונם, חימושם וארגונם של הפלסטינים עצמם ‘כדי שיוכלו להגן על עצמם’.¹⁵⁷

המחלקה המדינית והש"י גם יחד, ובעקבותיהם פיקוד ‘ההגנה’ והנהגת היישוב שניזונו מידיעותיהם והערכותיהם, לא עמדו על הזיקה שבין הצטברות הידיעות על התגובה הערבית הצפויה על החלטת האו"ם ובין הידיעות המתברות על הפינוי הבריטי הצפוי. שני התהליכים נתפסו אצלם בנפרד והם התקשו לעכל את משמעויותיהם העיקריות: שההתנגשות הצפויה עם הערבים תפתח למלחמה נגד צבאות סדירים, ולא רק נגד כנופיות בלתי-סדירות כמו בימי המרד הערבי; שהפינוי הבריטי יהיה מוחלט ומהיר, בלא תקופת מעבר של מסירת השלטון בצורה מסודרת, ובלי להגן בכוח צבאי בריטי או בינלאומי על הגשמת הפתרון המדיני מפני התערבות חיצונית. יוצא יחיד מכלל זה היה באותה תקופה בן-גוריון. מאז סיומו של ‘הסמינר’ באביב 1947 הוא לחץ על מוסדות היישוב והתנועה הציונית, ובייחוד על צמרת

'ההגנה', להיערך לקראת מצב שבו יהיה על היישוב לקבל על עצמו את האחריות לביטחוננו הכולל ולביטחון הארץ כולה – אחריות שעד אז נתפסה כמוטלת על המעצמה המנדטורית – ולשנות בהתאם לכך את עולם מושגיו ואת סדר העדיפויות הלאומי שלו.

הערות

1. סקירת האגף הערבי במחלקה המדינית של הסוכנות Arab Political News מ־15 במאי 1946, הארכיון הצינוני המרכזי [להלן: אצ"מ], תיק S 25/9229.
2. ידיעות מפי 'החזן' (אחמד אל-אימאם) מ־21 במאי 1946, ארכיון לתולדות 'ההגנה' [להלן: את"ה], תיק ב/8/8.
3. מכתב ששון אל אפשטיין מ־28 במאי 1946, אצ"מ, תיק S 25/451.
4. נוסח מתורגם לעברית של החלטות ועידת אינשאס בתוך: ש' שגב (מתרגם), מאחורי הפרגוד, תל-אביב 1954, עמ' 38–39.
5. מכתב ששון אל אפשטיין מ־1 ביוני 1946, אצ"מ, תיק S 25/451.
6. נוסח מתורגם לעברית של החלטות ועידת כלודאן בתוך: שגב (לעיל, הערה 4), עמ' 40–42.
7. צילום המקור ותרגום לעברית של פרוטוקול הישיבה הראשונה של ועידת כלודאן ב־8 ביוני 1946, אצ"מ, תיק S 25/3782. בתיקו של אליהו ששון בחטיבת המחלקה המדינית בארכיון הצינוני נשמרו פוטוסטאטים של הפרוטוקולים של מושבי מועצת הליגה הערבית וכן של מברקים ומכתבים מתיקי מזכירות הליגה בכמות גדולה ובסדר שיטתי. מכאן אפשר להניח שהיה במנגנון הליגה מקור שדאג לצלמם ולהעבירם באורח שוטף לסוכני המחלקה המדינית במצרים, ולא חלף זמן רב עד שהגיעו לידי של ששון.
8. ראה, למשל, ידיעות מע' ע' (עבדאללה עבוד) מ־16 ביוני 1946, אצ"מ, תיק S 25/9023.
9. סקירת ידיעות של המע"ר מ־17 ביולי 1946, את"ה, תיק א/8/8, וידיעות מסוריה מ־22 ביולי 1946, אצ"מ, תיק S 25/9024.
10. סקירת ידיעות של המע"ר מ־30 ביולי 1946, את"ה, תיק 8/81.
11. סקירת ידיעות של המע"ר מ־19 באוגוסט 1946, את"ה, תיק א/8/8, דין וחשבון של 'העיתונאי' מ־12 בספטמבר 1946, שם, שם, וידיעות מסוריה מ־10 באוקטובר 1946 על האופוזיציה הסורית ומ־14 בנובמבר על התנגדותו של סולטאן אל-אטראש לממשלה, אצ"מ, תיק S 25/9024.
12. ידיעות מסוריה מ־21 בספטמבר 1946, שם, שם, וסקירה לא חתומה מ־16 בדצמבר 1946 על 'עניינים ערביים שוטפים', אצ"מ, תיק S 25/3301.
13. סקירה מ־22 במאי 1947 ובה דין וחשבון על פעילות 'האחים המוסלמים' במצרים מ־1 במאוס עד 15 באפריל 1947, אצ"מ, תיק S 25/9033.
14. סקירת ידיעות מסוריה מ־15 בפברואר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9025, דין וחשבון של לוצקי מ־17 בפברואר 1947 על שליח 'האחים המוסלמים' שהגיע לירושלים, אצ"מ, תיק S 25/9033, וידיעות מעבר-הירדן מ־25 ומ־28 במאי 1947, אצ"מ, תיק S 25/9037.
15. מכתב איתן אל אפשטיין, טוביה ארזי ולוונברג מ־30 באפריל 1947, אצ"מ, תיק S 25/9028.

16. דין-וחשבון של זסלני למאירסון מ-4 בפברואר 1947 על המופתי ופעולותיו, אצ"מ, תיק S 25/3482.
17. ידיעות מסוריה מ-19-20 ביולי 1947, אצ"מ, תיק S 25/9026.
18. סקירת ידיעות מסוריה מ-15 בפברואר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9025.
19. סקירת ידיעות מסוריה מ-13 ומ-17-18 במארס 1947 שם, שם.
20. ידיעות מסוריה מ-25 ומ-28 במארס, מ-15 ומ-30 במאי ומ-31 במאי 1947 (במקור בטעות: 31/4), שם, שם.
21. ידיעות מסוריה מ-17 ביוני 1947, שם, שם, ומ-19-20 ביולי 1947 אצ"מ, תיק S 25/9026.
22. ידיעות מסוריה מ-27-28 באוגוסט 1947, אצ"מ, תיק S 25/227.
23. מכתב ששון אל אפשטיין מ-17 במאי 1946, אצ"מ, תיק S 25/451.
24. מכתב ששון אל אפשטיין מ-20 במאי 1946, שם, שם.
25. דין וחשבון של לוצקי על שיחה עם סעיד רמדאן ב-2 בינואר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9033.
26. ניתוח כללי של תפקידנו הצבאי המצורף למכתב 'הלל' (גלילי) אל 'אמיתי' (בן-גוריון) מ-20 באוקטובר 1947, ארכיון בן-גוריון [להלן: אב"ג], תיק התכתבות 1947.
27. ידיעה מ'דלפי' (ע) [כינוי למחלקה הערבית של הש"י] ל'הלל' מ-26 ביוני 1947, את"ה, תיק 73/21. כן ראה דין-וחשבון של ראובן זסלני (לימים שילוח) לגולדה מאירסון מ-30 ביולי 1947 על שיחתו עם ראש ה-CID, גיילס, אצ"מ, תיק S 25/468.
28. תזכיר של 'בועז' (צבי לשצ"נר [לימים איילון]) מ-5 ביולי 1947 שכותרתו 'הצעה להכנות לאפשרות של פעולת "שם" נגדנר', את"ה, תיק 73/95.
29. חוזר מ-20 באוגוסט 1947 של דורי ליסגל א', שכלל את מפקדי הגלילות, את"ה, תיק 73/80.
30. הסקירה 'במחנה הערבי' מ-30 ביולי 1947, אצ"מ, תיק S 25/3300.
31. הסקירה 'ידיעות טנא (מ)' מ-19 באוגוסט 1947, ארכיון צה"ל [להלן: א"צ], תיק 900/52/58.
32. רישום מ-18 באוגוסט 1947 ביומן בן-גוריון.
33. רשימות ללא תאריך מהתייעצות של בן-גוריון עם צוות המחלקה המדינית, אב"ג, תיק יומן, מכתבים ומברקים 1946. ניתוח הדברים מלמד שהם נאמרו לאחר יציאת אונסקו"פ מן הארץ וקודם הגשת הדין-וחשבון שלה, ולפיכך באוגוסט 1947.
34. ראה, למשל, מכתב 'הארצישראלי' ממצרים מ-28 ביולי 1947 המצוטט בסקירת האגף הערבי מ-24 באוגוסט 1947, אצ"מ, תיק S 25/3960.
35. ידיעה מ'הפרשן' מ-19 באוגוסט 1947, שם, שם.
36. מכתב 'נביא' מ-3 באוגוסט 1947 המצוטט בסקירת האגף הערבי מ-3 בספטמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/8004.
37. 'מכתב ממצרים' מ-8 בספטמבר 1947, שם, שם. לא ברור מן הידיעה אם היא התייחסה לפעילות של אנשי המופתי או של 'האחים המוסלמים'.
38. ידיעות 'הפרשן' ממצרים מ-6 ומ-16 בספטמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9034.
39. דין-וחשבון לא חתום, מן הסתם של דנין, מ-14 בספטמבר 1947 על שיחה עם 'הנוטר', אצ"מ, תיק S 25/3300.
40. דין-וחשבון לא חתום, מן הסתם של דנין, מ-16 בספטמבר 1947 על שיחה עם 'אריה'. שם.

41. נוסח מתורגם לעברית של החלטות ועידת צופר ראה: ש' שגב (לעיל, הערה 4), עמ' 51-52. על מהלך הדיונים ועמדות המדינות השונות ראה: W. Khalidi, 'The Arab Perspective', in: R. Louis and T. Stookey (eds.), *The End of the Palestine Mandate*, London 1986, pp. 811-611.
42. תקציר ידיעות טנא מ-22 בספטמבר 1947, את"ה, תיק 73/26.
43. סיכום יומי של ידיעות טנא (ע) מ-22 בספטמבר 1947, את"ה, תיק גלילי 13.
44. מכתב מ'עמרם' ממצרים מ-26 בספטמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9020. הידיעה לא היתה מדויקת לגמרי והשווה: ח'לידי (לעיל, הערה 41), עמ' 117-118.
45. סקירה שבועית מ-3 באוקטובר 1947 על הנעשה באגף הערבי, אצ"מ, תיק S 25/3300.
46. מברק שרתוק אל מאירסון מ-2 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/1698.
47. סיכומים יומיים של ידיעות דלפי (מ) מ-10 ומ-15 ביולי 1947, א"צ, תיק S 900/52/58.
48. ידיעות טנא (מ) מ-19-20 באוגוסט 1947, שם, שם.
49. ידיעה מ'מעפלה' בסקירה 'ידיעות טנא (מ)' מ-21 באוגוסט 1947, שם, שם.
50. סיכום ידיעות של טנא לימים 22-24 באוגוסט 1947, שם, שם.
51. סיכום ידיעות יומי של טנא מ-24, 26 ו-27 באוגוסט 1947, שם, שם.
52. סיכום ידיעות יומי של טנא מ-28 באוגוסט 1947, שם, שם.
53. ידיעות טנא (מ) מ-8 ומ-18 בספטמבר ומ-1 באוקטובר 1947, שם, שם.
54. ידיעות טנא (מ) מ-1 ומ-11 בספטמבר 1947, שם, שם.
55. מכתב דנין מ-9 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/7710. תיאורו של דנין את הפרשה בזיכרונותיו משובש, ומערבב שני עניינים שונים: ההתרעה על מהומת בארץ ועל התקפות מעבר לגבול הלבנוני, שעליה הוא מספר במכתבו זה, ופריסת הצבא הסורי ברמת-הגולן, שאירעה כעבור שבועיים ובהקשר שונה לגמרי. ראה: ע' דנין, ציוני ככל תנאי, א, ירושלים 1987, עמ' 204-205.
56. מכתב דנין הנזכר בהערה הקודמת.
57. 'תקציר דר"ח על ביצוע ההוראות' מ-9 באוקטובר 1947, שהעתקו נמצא ברשותי.
58. עדותו של עמוס חורב, את"ה.
59. מכתב גדעון רופר (לימים רפאל) אל ששון מ-8 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 24/500.
60. מכתבו הנזכר (לעיל, הערה 55) של דנין.
61. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-3 באוקטובר 1947, את"ה, תיק 73/26.
62. על ועידת עליי ראה: א' סלע, שאלת ארץ-ישראל במערכת הבין-ערבית מהקמת הליגה הערבית עד פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל, 1945-1948, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1982, עמ' 356-366. כן ראה: ח'לידי (לעיל, הערה 41), עמ' 118-120.
63. מברק קירקברייד, ציר בריטניה בעמאן, אל משרד-החוץ בלונדון מ-11 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89, ומברק מיופה-הכוח הבריטי בדמשק אל משרד-החוץ בלונדון מאותו תאריך, שם, שם. כן ראה סקירת-מודיעין של הדיוויזיה המוססת מ-6 באוקטובר 1947, PRO, WO 275/60.
64. הודעה מיונה (רסין?) אל יוסף מ-12 באוקטובר 1947 שעה 1035, את"ה, תיק 73/21.
65. מכתב יו"ר הכנסת' (הרמ"א) אל 'לבנוני' (גליל הצפון) מ-13 באוקטובר 1947, שכותרתו: 'הוראות פיקוד ומינהלה בקשר למיבצע ת.ח. (תל-חי)', את"ה, תיק S 73/50, ומכתב 'דן'

- (דורי) אל 'לבנוני' מאותו תאריך שכותרתו: 'הוראות מדיניות-טאקטיות בקשר למיבצע ת.ח.', את"ה, תיק 73/1.
66. דין-וחשבון של 'גב'י (גלוברמן) לדורי מ-16 באוקטובר 1947, את"ה, תיק 73/50.
67. דין-וחשבון של האגף הערבי מ-17 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/8996.
68. דינים-וחשבונות על סיורי מסתערבים לבניאס ב-5 בנובמבר ולקונייטרה ב-15 וב-25 בנובמבר 1947, אב"ג, תיק תכ"כ 1947.
69. דין-וחשבון של מודיע צ'רסקי מ-23 בנובמבר 1947 על משמר הגבול הצ'רסקי לאורך הגבול עם סוריה, שם, שם.
70. דין-וחשבון של 'העיתונאי' על ביקורו בלבנון, שהופץ על-ידי המחלקה המדינית ב-20 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9026.
71. ידיעה מ'עמרם' מ-9 באוקטובר בסקירת המחלקה המדינית מ-23 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9034.
72. ידיעות מ'העוזר' מ-11 באוקטובר 1947 שנרשם בתיקי המחלקה המדינית ב-23 באוקטובר 1947, שם, שם.
73. מכתב מ'הפרשן' מ-9 באוקטובר 1947 שנרשם בתיקי המחלקה המדינית ב-23 באוקטובר 1947, שם, שם.
74. ידיעות מפניקרטון מ-20 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/4002. הידיעות נמסרו ב-11 וב-13 באוקטובר וכנראה הגיעו לירושלים דרך ארצות-הברית.
75. סקירת המודיעין של הדיוויזיה המוטסת ה-6 לשבוע שהסתיים ב-23 באוקטובר 1947, PRO, WO 275/60, הביאה אף היא ידיעה על תנועתו של גדוד לבנוני דרומה, לעבר מרג'עיון, אך ציינה, כי הידיעה עדיין לא אומתה.
76. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-20 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק 900/52/58. סקירת המודיעין של הדיוויזיה המוטסת ה-6, PRO, WO 275/60, מסרה גם היא על הכוונה המצרית להעביר כוח של 7,000 איש לאל-עריש, אך העריכה כי יחלפו עוד שבועות אחדים עד שכוח זה יוכל לנוע, שכן הצבא המצרי היה עסוק באכיפת הסגר מחמת מגיפת החולירע שפקדה אז את מצרים. נראה כי ידיעת הש"י היא הנכונה, שכן ראש המשלחת הצבאית הבריטית במצרים, גנרל ארבוטנאט, דיווח שהתנועה לגבול תבוצע ב-19 באוקטובר. ראה מברק השגרירות הבריטית בקאהיר אל משרד-החוץ מ-16 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89.
77. מכתב מ'החלפן' מ-16 באוקטובר שנרשם בתיקי המחלקה המדינית ב-23 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/8004. כן ראה: סלע (לעיל, הערה 62), עמ' 364.
78. מברק איתן אל שרף מ-11 באוקטובר 1947, אב"ג, תיק התכתבות 1947. הידיעה הועברה ב-13 באוקטובר, שם, שם.
79. מברק ג'אמיל (מרדאם) אל פארס (אלי-חורי). העותק המתורגם השמור באצ"מ S 25/9020 אינו נושא תאריך. כן ראה דין-וחשבון מ-13 באוקטובר 1947 על הדיונים בוועידת עליי, שם, שם, שבראשו נרשם כי הוא נכתב על-ידי ערבי שנטל חלק פעיל בדיון, ודין-וחשבון של ששון מ-21 באוקטובר 1947, שם, שם.
80. מברק שרתוק אל מאירסון מ-14 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/1698.
81. מברק שמעוני אל שרתוק מ-18 באוקטובר 1947, שם, שם.
82. דין-וחשבון של דנין מ-18 באוקטובר 1947 על שיחה עם 'הנוטר', אצ"מ, תיק S 25/9068.

83. מברק שמעוני אל שרתוק מ-19 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק 25/1698.S.
84. דירוחשבון לא חתום, מן-הסתם של שמעוני, על הפגישה בהזרוע ב-22 באוקטובר 1947 והערתו המזורפת של דנין, אצ"מ, תיק 25/3300.S.
85. דירוחשבון של לוצקי מפי נ.ז. מ-31 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק 25/9068.S.
86. דירוחשבון מ-13 בנובמבר 1947 על שיחה עם 'הנוטר', שם, שם.
87. דירוחשבון מ-17 בנובמבר 1947 על שיחה עם 'אריה', שם, שם.
88. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-21 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
89. ראשי-פרקים משיחה עם 'היוגב', אצ"מ, תיק 25/7032.S. כן ראה דיווח על השיחות בעמאן בין עבדאללה לבין משלחת הליגה במברק קירקברייד אל משרד-החוץ מ-11 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89.
90. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-22 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
91. תקצירים יומיים של ידיעות טנא מ-19, 23 ו-27 באוקטובר 1947, שם, שם.
92. סקירה של 'פרעים' מ-29 באוקטובר 1947 על הלכי-הרוח בקרב הערבים בצפון הארץ, אצ"מ, תיק 25/3300.S.
93. תקצירים יומיים של ידיעות טנא מ-26-27 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
94. תקצירים יומיים של ידיעות טנא מ-27 ומ-29 באוקטובר 1947, שם, שם.
95. סקירת מודיעין דו-שבועית של הדיוויזיה המוטסת ה-6 מ-5 בנובמבר 1947, PRO, WO 275/60.
96. מכתב המזכירות הראשית בירושלים אל הנציגות הבריטית בעמאן מ-4 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89, ותשובתו של פירי-גורדון מ-11 באוקטובר 1947, שם, שם.
97. ידיעות טנא (מ) מ-7 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
98. ראה, למשל, ידיעה של 'יורב' בידיעות טנא (מ) מ-8 באוקטובר 1947, שם, שם.
99. תקציר יומי של ידיעות טנא (ע) מ-16 באוקטובר 1947, שם, שם.
100. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-2 בנובמבר 1947, שם, שם.
101. ידיעה מ'הרופאה' בידיעות טנא (מ) מ-12 באוקטובר 1947, שם, שם, וכתבה מ-16 באוקטובר 1947 של קליפטון דניאלס, כתב הנירירוק טיימס בירושלים, על ריאיון עם נימר אל-הוארי, אצ"מ, תיק 25/7032.S.
102. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-16 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
103. חוזר משרד-החוץ אל הנציגים הבריטיים בבירות המדינות הערביות מ-16 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89, ומברק שר-החוץ אל הנציב העליון מ-23 באוקטובר 1947, שם, שם.
104. מברק M.R. אל קולק מ-2 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק 25/1698.S.
105. ידיעה מ'הרגו' (יעקב הרצוג) בידיעות טנא (מ) מ-12 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
106. ידיעה מאדוארד' (מיכאל קומי) בידיעות טנא (מ) מ-15 באוקטובר 1947, שם, שם.
107. הודעה מן המשרד הציוני בלונדון מ-8 באוקטובר 1947, אב"ג, תיק התכתבות 1947.
108. מברק משרד-החוץ אל שר-המושבות (בני-יורק) מ-3 באוקטובר 1947, PRO, PREM 8/859/I.
109. מברק קנינגהאם אל קריץ-ג'ונס מ-4 באוקטובר 1947, PRO, FO 371/61960, E 9573, ומברק משרד-המושבות אל הנציב העליון מ-5 באוקטובר 1947, שם, שם.

110. מברק קנינגהאם אל קריץ' ג'ונס מ-8 באוקטובר 1947, PRO, PREM 8/859/I.
111. תקציר יומי של הש"י מ-9 באוקטובר 1947, את"ה, תיק 73/26. ראה גם מברק מאירסון אל שרתוק מ-8 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/1698.
112. ראה, למשל, תעתיק של שיחת טלפון ב-14 בנובמבר 1947 בין ארתור ג'יילס לדיק ג'יילס בקהיר, את"ה, תיק 8/80.
113. ראה, למשל, ידיעות טנא (מ) מ-9 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58, וסקירת ידיעות של הש"י מ-15 באוקטובר 1947 'בעניין הפינני הבריטי', את"ה, תיק 8/76.
114. תקציר יומי של הש"י מ-3 באוקטובר 1947, את"ה, תיק 73/26.
115. תקציר ידיעות של הש"י מ-16 באוקטובר 1947, שם, שם.
116. הערכה של טנא (מ) מ-10 באוקטובר 1947, אב"ג, תיק תכ"כ 1947. כן ראה דין-וחשבון של זסלני למאירסון מ-12 באוקטובר 1947, שם, שם.
117. מברק משרד-המושבות אל קנינגהאם מ-4 בנובמבר 1947, PRO, FO 371/61960, E, 10635.
118. שלושה תזכירים מ-5 בנובמבר 1947, PRO, PREM 8/859/I.
119. ראה, למשל, תכנית-מסגרת מ-5 בנובמבר 1947 לפינוי חילה-האוויר המלכותי מארץ-ישראל, PRO, AIR 23/8342.
120. מברק ראוסון (Rawson, לימים שבתאי רוזן) אל מאירסון מ-5 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/1699.
121. פרוטוקול של ישיבת ועדת ההגנה של הקאבינט ב-7 בנובמבר 1947, PRO, CAB 131/5.
122. על הפרשנות שנתן הש"י ליציאתו של מקמילן ללונדון ראה ידיעה מ'עבד' לטנא (מ) מ-20 בנובמבר 1947, את"ה, תיק גלילי 13.
123. תזכיר של ועדת ארץ-ישראל מ-25 בנובמבר 1947 שכותרתו 'תכנית הנסיגה מארץ-ישראל', PRO, PREM 8/859/I ופרוטוקול של ישיבת ועדת-השרים לענייני הגנה ב-27 בנובמבר 1947, PRO, CAB 131/5.
124. דינים-וחשבונות של ש"י תל-אביב למחלקה מ' 18- בנובמבר 1947 על הנעשה בקרב הצבא הבריטי ועל הכנות לפינוי הציוד הצבאי מן הארץ, אב"ג, תיק תכ"כ 1947.
125. דין-וחשבון של הש"י מ-28 בנובמבר 1947, שם, שם.
126. סקירה מ-23 ביוני 1947 על חילה-הספר, שם, שם.
127. סקירה בריטית על חילה-הספר מ-30 באוקטובר 1947 שהגיעה לידי הש"י, ארכיון צה"ל, תיק 900/52/26, ודין-וחשבון של 'קלמן' לטנא' (ע) מ-4 בנובמבר 1947 על חילה-הספר, תולדותיו, מהותו, שיטות פעולתו, המשמעת הנהוגה בו והרות הקרבית שלו, שם, שם. על שתי סקירות אלו התבססה סקירת מחלקת המודיעין במטכ"ל/אג"ם על חילה-הספר, הנספחת למכתבו של דין אל יוחנן (רטנר) מ-10 בנובמבר 1947, את"ה, תיק א/8/20.
128. מברק קירקברייד אל משרד-החוץ מ-10 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89.
129. תקציר יומי של הש"י מ-3 באוקטובר 1947, את"ה, תיק 73/26.
130. ידיעה מ'אסף' בידיעות טנא (מ) מ-14 באוקטובר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
131. דין-וחשבון של 'ליטאי' מ-12 באוקטובר 1947 על הלגיון בתל-ליטווינסקי, את"ה, תיק א/8/20.
132. מברק לינטון אל מאירסון מ-14 באוקטובר 1947, אצ"מ, תיק S 25/1698.

133. תזכיר של מטה התכנון המשותף של שלוש הזרועות מ-24 באוקטובר 1947 על חשיבותה האסטרטגית של עבר-הירדן לאור השלכות הנסיגה הכריטית מארץ-ישראל, PRO, AIR 20/2462.
134. מברק קירקברייד אל משרד-החץ מ-29 באוקטובר 1947, PRO, FO 816/89.
135. מברק קנינגהאם אל שר-המושבות מ-27 בנובמבר 1947, שם, שם.
136. תזכיר של ועדת ארץ-ישראל מ-5 בנובמבר 1947 שכותרתו: Withdrawal from Palestine: Relations with the Arab Governments (PRO, PREM 8/859/I), ופרוטוקול של ישיבת ועדת השרים להגנה כ-7 בנובמבר 1947, PRO, CAB 131/5.
137. דין-יחשבון של זסלני למאירסון ולשרף מ-10 בנובמבר 1947 על שיחתו עם ג'יילס, אצ"מ, תיק S 25/2968.
138. מכתב זסלני אל מאירסון מ-16 בנובמבר 1947, אב"ג, תיק א"צ 361.
139. ידיעה מ'עבד' לטנא (מ) מ-20 בנובמבר 1947, את"ה, תיק גלילי 13. הד לידיעה זו ניתן גם בתקציר היומי של ידיעות טנא מ-23 בנובמבר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
140. דין-יחשבון של 'הרנר' לטנא (מ) מ-25 בנובמבר 1947 על שיחה עם שרינגהם, פקיד בכיר בממשלת המנדט, את"ה, תיק גלילי 13.
141. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-26 בנובמבר 1974, א"צ, תיק 900/52/58.
142. דין-יחשבון של שמעוני למאירסון מ-7 באוקטובר 1947 על 'שיחה עם הדוקטור (שליחו של המאיר)', אב"ג, תיק תכ"כ 1947.
143. מברק ששון אל הסוכנות מ-8 באוקטובר 1947, אב"ג, התכתבות 1947.
144. דין-יחשבון של שמעוני למאירסון מ-12 באוקטובר 1947, אב"ג, תיק תכ"כ 1947.
145. דין-יחשבון של ששון למאירסון מ-9 בנובמבר 1947, שם, שם.
146. דין-יחשבון של דנין מ-17 בנובמבר 1947 על הפגישה עם עבדאללה, אצ"מ, תיק S 25/4004. הנוסח שהביא דנין בזכרונו (לעיל, הערה 34), עמ' 185-186, אינו מלא ואינו מדויק.
147. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-16 בנובמבר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
148. מכתב של 'סאהיב' ממצרים מ-10 בנובמבר שנרשם בתיקי המחלקה המדינית ב-19 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/8004, ומכתבים ממנו מ-28 ומ-31 באוקטובר ומ-6 בנובמבר שנרשמו בתיקי המחלקה ב-21 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9034. ראה גם דין-יחשבון של גרינבלאט מ-21 בנובמבר 1947 על הידיעות בעיתונות המצרית בנוגע למשא-ומתן על עיסקת רכש מצרית בארצות-הברית, אצ"מ, תיק Z 4/20619.
149. 'מכתב ממצרים' מ-11 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9034.
150. 'מכתב מבגדאד' מ-24 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9028.
151. סקירה של שמעוני מ-17 בנובמבר 1947 על ידיעות מ'זרח' מ-2-11 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9026. וסקירה שלו מ-5 בדצמבר על ידיעות 'זרח' מ-22 ומ-28 בנובמבר 1947. שם, שם.
152. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-18 ומ-23 בנובמבר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
153. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-24 בנובמבר 1947, שם, שם.
154. תרגום מ-1 בדצמבר 1947 של קטעים מן הדין-יחשבון השבועי של ה-FSS, את"ה, תיק 8/78/א.

155. תקציר יומי של ידיעות טנא מ-27 בנובמבר 1947, א"צ, תיק 900/52/58.
156. פרוטוקול של ישיבת ועד הביטחון ב-27 בנובמבר 1947, אצ"מ, תיק S 25/9343.
157. ראה: ח'לידי (לעיל, הערה 41), עמ' 121-122.